

Zeitschrift: Il glogn : calender dil pievel : annalas per historia, litteratura e cultura romontscha

Band: 13 (1939)

Artikel: Placi Antoni Bisquolm : in scolast de tschels onns

Autor: Gadola, Guglielm

DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-881202>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften auf E-Periodica. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen sowie auf Social Media-Kanälen oder Webseiten ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. [Mehr erfahren](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. La reproduction d'images dans des publications imprimées ou en ligne ainsi que sur des canaux de médias sociaux ou des sites web n'est autorisée qu'avec l'accord préalable des détenteurs des droits. [En savoir plus](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. Publishing images in print and online publications, as well as on social media channels or websites, is only permitted with the prior consent of the rights holders. [Find out more](#)

Download PDF: 04.07.2025

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

Placi Antoni Bisquolm

In scolast de tschels onns, da Guglielm Gadola, Cuera

1. Sia derivonza

„Las familias vegnan conservadas entras la tema de Diu, e maunca quella, sche vegnan ellus darsentadas e depauperadas“ (P. Placi a Spescha)

Placi Antoni Bisquolm ei naschius a Sumvitg, ils 22 de matg 1820, sigl ault della permavera, cu tut era en flur. A sia veginida ha ni l'onda Rihezia, ni la sora Paupradad fatg il beinvegni. Ses geniturs fuvan purs, sco tut ils auters de Sumvitg; glieud de bia lavur e pauc gudogn, mo de gronda tema de Diu. Las relaziuns economas eran da lezzas uras taluisa, ch'ei mavan a prau culla sentenzia de Salomon il Sabi, che dumandava da Diu per siu manteniment ni rihezia ni paupradad: buca rihezias, ch'el s'alzassi memia e buca paupradad, ch'el stuessi veginir marschei.

La casa Bisquolm steva sin ferm sulom, sin „dus cuolms“, sco il num di; e quels dus cuolms fuvan: in, la tema de Diu e l'auter, la sauna raschun. La tema de Diu conserva las familias en grazia cun Diu e la sauna raschun gida las familias tier ventira e beinstar. Nos vegls vevan buca per nuot trasora il proverbi sin bucca: „Sco ins fa, va ei, e sco ei va, stat ei, e vegin ei!“

La ventira dils affons dependa il pli savens dal beinpatertgar dils geniturs! „Patratgan ei bein, raschunan, fan e laian bein, sche vegin ei o bein; en- countercomi patratgan ei mal, raschunan, fan e laian mal, sche co sa ei veginir o bein?“ (P. Pl. a Sp.)

Ils geniturs de Placi Bisquolm ein stai beinpatertgai! Avon 100 onns existevan gia scolas en ina partida vischnauncas sursilvanas. Quellas fuvan denton buc obligatoricas; vevan ton sco tuttas mo tempra privata. Il schar scolar ils affons vegneva quintau per luxus plitost. Nos vegls schevan adina, sco P. Pl. a Spescha alleghescha en in de ses cudas: „ni prers, ni signurs, mo buns purs!“ Quei leva dir: per nus ei il bien pur il principal, e lez drova, per esser buns, saver ni scriver ni leger; leger e scriver ei il mistregn de prers e signurs! Secapescha, che la „scola cristiana“ existeva gia da tschentaners enneu en nos vitgs, mo en lezza emprendevan ins „mo“ de viver de cristifideivels — e de leger, sco in historicher grischun ha scret ina ga!

Il temps niev encountercomi leva era gidar entras la scola nova tier ina meins fadiusa veta materiala. „Per veginir vinavon — aschia tunav'ei generalmein avon circa 100 onns — ston nos affons emprender de leger, scriver, far quen e de tschintschar auter che mo romontsch.“

Per la scola nova fuv'era la gronda part dil spiritualess. Aschia scriva per ex. P. Pl. a Sp. 1817: „Il trer si affons vegn numnaus: l'educaziun de quels, e quei sch'ei vegn buc effectau de babs e mummas, ein els obligai u de termetter els a scola, ne far fa scola en casa lur. Ils affons ston vegnir scolai de Diu e dil mund: de Diu, ch'ei sappien salvar lur olma e dil mund, ch'els possien setrer vi honestamein.“

De quella verdad e bien cussegl, fuvan era ils geniturs de Placi Bisquolm pertscharts e perquei han els termes el a scola.

Tgi ei stau siu scolast savein nus buc; en ses diaris fa el nuota menziun de quel; mo el sto tuttina ver giu in bien scolast! In schliet fuss franc e segir vegnius de stizzar enten el tut il tschaffen per la scola; quei ei gnanc tgisá! Ella scola de vischnaunca, che ha cuzzau sil pli quater onns, ei sereghiegliau enten quei buobet, tschaffen, desideri e gust per la scola; ni meglier detg: il gierm de sia clamada ha entschiet cheu a catschar cagl. Ussa stueva quei cagl mo aunc vegnir transplontaus en in bien iert e vegnir pertgraus d'in bien hortulant, per dar sido ina plonta de bien best, buna frastga, flurs e fretgs.

Da quei temps er'ei numnadamein aschia, che buca la paga decideva in mattatsch de vegnir scolast, mobein — e sulettamein — la clamada.

Quei ei per cletg e ventira era stau il cass tier Placi Antoni Bisquolm. Ella vegliadetgna de 16 onns, eis el entraus el seminari della scola cantonala — catolica, che sesanflava da lezzas uras ella ven. claustra de Mustér.

2. La preparaziun per sia clamada

Cura ch'ins plaida oz, ni auda a plidond dals „scolasts de tschels onns“, vegn ei detg cun in cert sprez, che quei eri de quels della bial'aura plitost, de quels che vevien buca gudiu in studi de vaglia; de quei de seminari! gnanc raschieni buc!

Encunter talas invectivas savein nus rispunder: Mo plau! ei ha bein dau enqual de quels, mo nus havein da l'autra vard giu bia buns scolasts, che vevan giu ina instrucziun ed educaziun, che steva suenter buca smiul a quella ded oz! Quei fuva oravon tut il cass pertenent ils scolasts della Cadi, che han studegiau avon 100 onns.

Gia 1804 entochen 1808, ha existiu en claustra a Mustér ina scola catolica cantonala, che risguardava oravon tut l'educaziun e l'instrucziun de bravs giuvens tier buns scolasts. Il pli ault principi de scola fuva: Educaziun, che duei esser dall'entschatta entochen la fin, l'educaziun dil cor e dell'olma.

E da l'autra vard, quei fuva ina scola (sco jeu prendel quei ord il programm de 1804), che risguardava oravon tut il scolar nativ romontsch. „Quella scola ei eregida sin fundament dil lungatg mumma! La scola cuozza treis onns. Igl emprem semester vegnan tuts ils roms dai en romontsch, dal romontsch anò. Romontsch ei igl emprem onn lungatg de scola. Il

secund e tierz onn vegn ei era dau tudestg, mo il romontsch ha la prepondronza. Al talian vegn dau en quella scola gest tonta peisa sco al tudestg.“ Per mussar con daditschert igl ei stau alla direcziun de quella, per ina adattada scola per nos giuvens romontschs, vi jeu citar il sequent programm: „... ina tala scola ei endrizada en nossa patria per nossa giuentetgna, ed ella risguarda tuts basegns, essend ch’ils professers plaidan il lungatg dils scolars e san per consequenza era instruir els meglier.“ (p. 9)

Originala ei era la mondura, che quels emprems scolars cantonals catolics purtavan: „... scadin ha de purtar in tschiep blau, in libroc tgietschen ina capial’aulta, caulschas neras, caltscheuls grisch-alvs ed ils nuvs dueigien er esser alvs.“

Quell’emprema scola cantonalia catolica en claustra de Mustér, ha cuzzau mo quater onns, q. v. d. cun caracter de scola cantonalia.

Anno 1833 ei allura per la secunda e davosa gada vegniu eregiu en claustra de Mustér ina scola catolica cantonalia, ch’ei restada entochen 1842 a Mustér epi da 1842—1950 a S. Leci a Cuera. Tgei che quella scola leva cuntionscher e tgei ch’ella ha relativamein era cuntenschiu, di a nus il programm de 1833:

„Il Grischun catolic ei penetraus dalla gronda verdad, che, sch’ei dueigi dar megliers temps, stoppien oravon tut ils carstgauns vegnir megliers; megliers carstgauns sa ei denton mo dar entras ina megliera educaziun. Perquei havein nus sedau tutta breigia de dismetter tuts impediments e de fundar ina scola culla fin e mira per vera humanidad, la quala ha sias ragischs ella religiun e che sa per quei motiv promover tut bien. Ei setracta cheu buca de novadads prigulusas, bein aber dalla religiun e dalla scienzia, che dueigien, pil beinesser general, daventar veras soras, sinaquei ch’ils pli auts beins culturals dil carstgaun, sappien vegnir contenschi, nutri e promovi.

Havein nus allura formau buns carstgauns religius, sche vegn era il stadi a vegnir megliers en scadin grau, e lu vegnan religiun e vertit a purtar a nos vegnentsuinters vera libertad, salvament, paisch e benedicziun.“

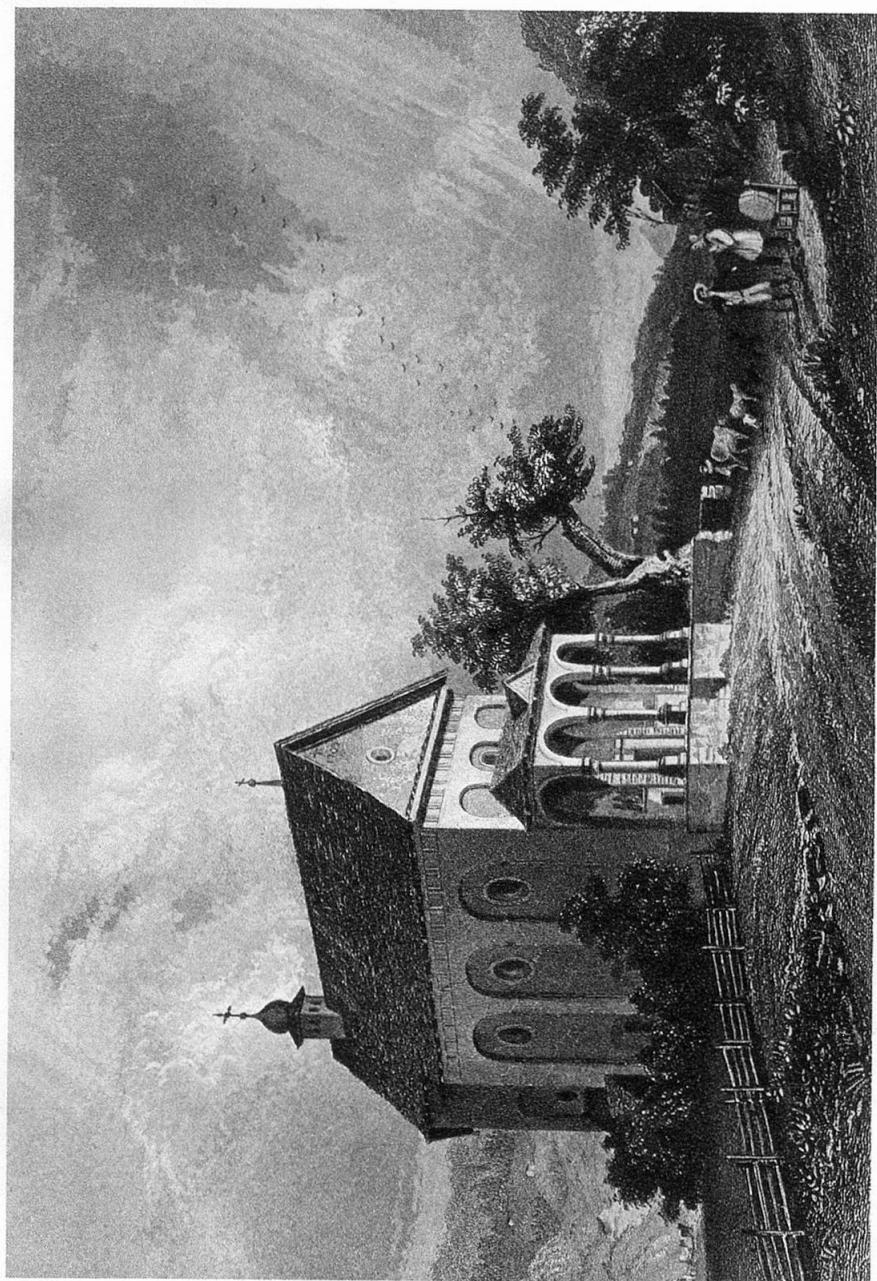
La nova scola cantonalia catolica fuva partida en duas partiziuns: en in gymnasi cun quater classas ed en ina reala cun caracter de seminari de scolasts, de 4 semesters ni cuors, che vegnevan absolvi en dus onns de scola, e che cuzzavan dagl emprem october entochen miez uost.

Nus interessescha cheu oz mo la partizun dil seminari. Il programm romontsch pigl onn de scola 1836/37 dat a nus suffizient sclariment pertenent il pensum de scola pils seminarists:

„Institut instructiv per mussaders.“

Quei institut ha dus cuors (resp. dus onns) e sia fin ei, de cultivar per la instrucziun en scolas communalas capavels mussaders. Ils objects d’instrucziun ein:

1. Religiun
2. Lungatg romontsch, tudestg ed talian.

S. Onna cugl Ischi avon tschien onns

- a) Instrucziun en ils tuns elementars dil lungatg (tunologia)
- b) Leger (entellir e puspei risdar il legiu)
- c) Doctrina dellas fuormas grammaticalas
- d) Doctrina dils concepts

3. Aritmetica e Matematica

- a) Las spezias de quen applicadas, doctrina dellas combinaziuns aritmeticas, potenzas, progressiuns e semplas ulivaziuns.
- b) Planimetria e levs temas per la steriometria (masirar funs pratic)

4. Geografia generala dellas 5 parts dil mund, fisica, speciala della patria

5. Historia svizzera e grischuna

6. Calligrafia, designar, cantar ed orgla . . .“

„En il institut per mussaders vegnen regularmein mo pri si, giuvens, ils quals ein silmeinz 16, e buc pli che 25 onns vegls.“

„Sco il spirt, duei era il tgierp vegrnir exercitaus, ils exercezis dil tgierp ein, il turnieren et exercezi cun armas, vid ils quals tuts scolars, sche lur sanadat lubescha, ston prender part. A la fin dil examen grond ei in turnier et exerceci cun armas.“

Tier il sura pensum vevan ils seminarists secapescha aunc 3 uras pedagogica ad jamna dal rector della scola, prof. Kaiser.

En quella scola ei Placi Bisquolm intraus 1836, igl october, ella vegliade-tgna de 16 onns. — Ses principals professers ein stai, rector Kaiser, tiel qual el veva pedagogica ed historia; P. Adalbert Baselgia, decan, religiun; prof. Hitz, tudestg; prof. Gruber, historia naturala; prof. Schwarz, geografia; prof. Hailer, orgla. Romontsch deva da lezzas uras il giuven P. Baseli Carigiet als seminarists.

Sco ei seresulta ord las scartiras de Pl. Bisquolm, ha rector Kaiser, che deva ils roms principals, pedagogica ed historia, giu silla sviluppaziun educativa dil giuven seminarist la pli grond'influenza. Quei era in um erudit ed in caracter exprimiu, e perquei eis ei buca de sesmervegliar, sche Pl. Bisquolm ei, cun sepusar vid quella personalitat, sez daventaus in caracter exprimiu.

Ord las stupentas translaziuns, ord ils concepts, sco era ord autras lavurs romontschas, che sesanflan denter las scartiras de Pl. Bisquolm, san ins medemamein prender, ch'el hagi giu in bien professer en romontsch; in che capeva d'animer ed impulsar certi scolars. Da lezzas uras vevan ils seminarists romontschs de Mustér, treis uras ad jamna romontsch; treis uras entiras. (Oz ell'epoca dil moviment romontsch, oz ch'il romontsch ei daventaus lungatg nazional, han ils seminarists facticamein mo ura e mesa romontsch ad jamna)!

Pertenent l'instrucziun romontscha, di il programm: „Las enconuschientchias e las habilitads el lungatg romontsch dueigien vegrnir continuadas e sviluppadas en nossa scola. Ils scolars dueigien oravon tut emprender bein

la correspodenza e de far buns concepts en lur lungatg mumma ed era em-prender la grammatica profundamein.“

Anno 1839/40 ha prof. G. Martin Durgiai dau romontsch als seminarists. Quei fuva in stupent magister, ch'ei pli tard era staus, tochen 1850, professer alla scola cantonala catolica, Cuera. — Igl onn 1842, ei la scola cantonala vegnida translocada a S. Leci, Cuera, e 1850 vegnida reunida cun la scola cantonala-protestanta. Dapi 1842—1867 ei vegniu dau negin'instrucziun romontscha als seminarists romontschs. Dapi quei onn (1867) ha lu prof. Bühler fatg emprovas cul lungatg fusionau; il romontsch fuva mo facultativs, ed aschia eis ei restau, sch'jeu sbagliel buc, entochen 1914. Na-ven da quei datum, ei il romontsch obligatorics per tuts ils scolars ro-montschs e vegn daus ura e mesa per jamna a scadina classa de tuttas quater partiziuns. — Quei mo per orientaziun e per mussar, che Mustér devi avon 100 onns pli gronda peisa sill'instrucziun romontscha pils seminarists, cun sias treis uras ad jamna, che Cuera oz cun sia ura e mesa; mo persuenter ei oz il romontsch lungatg nazional!

Mo ussa lein nus puspei turnar anavos tier nies seminarist d'avon 100 onns! Tenor ils attestats de Pl. Bisquolm, che P. B. Berther, p. m., ha giu surve-gniu de siu amitg de Disla per la biblioteca romontscha, ei il seminarist de Sumvitg, staus in scolar exemplaric.

Anno 1835/36, ha el fatg la preparanda cun tut empremas notas. — 1836/37 absolva el l'emprema seminar ed obtegn: en religiun, fetg bien; tudestg, mediocher; romontsch, bien; quen, bien; historia, fetg bien; geo-grafia, bien; fisica, bien; pedagogica, bien; calligrafia, bien; cantar, bien; clavazin, fetg bien.

1838, en tut ils roms bien e fetg bien; clavazin ed orgla, fetg bien. Dapli ein aunc avon maun ils attestats de 1841 e 1842, ed orda quels seresulta ei, che tgi che leva dils seminarists, saveva schizun far 4 classas seminari! — La stad e schiglioc denteren, mav'el a gidond ora per las vischnauncas entuorn e tscheu e leu deva el era scola privata a meglieras familias!

In attestat personal tschentaus si igl emprem settember 1842, da prof. Kaiser, rector, documentescha che sgr. scolast Pl. Bisquolm, ha schizun instruiu in miez onn, la stad 1842, alla scola cantonala-catolica a Mustér. Quei attestat muossa veramein, che Pl. Bisquolm era in scolast dotaus en tuts graus.

„Pl. Bisquolm, scolast, vischin de Sumvitg, ha instruiu la stad de quest onn de scola alla scola cantonala a Mustér ella preparanda, tudestg ed arithme-tica eun bien success e per gronda cumentientscha della scola, era perte-nent il pensum e la metoda. Ultra de quei ha el aunc frequentau ils roms naturals e mathematics cun gronda premura ed entras ses deportaments staus in exempl per tuts. Nus savein recummandar el a tgi ch'igl ei.“ (Orig. ella bibl. rom. Mustér)

S. M. Madleina sut la crusch

Entagl da Th. Schmed, Sedrun

Quei pauc sur la scola, il pensum de quella, e ses success sco scolar, ei denton buc igl essenzial, che la scola cantonal catolica de Mustér ha purschiu ad el per la veta pratica de scolast. Cheu stuein nus oravon tut risguardar, quei che lezza ha dau ad el pertenent il caracter, igl ideal de mussader e quei che lezza ha ensumma purschiu ad el per spért ed olma!

3. Educaziun ei all'entschatta ed alla fin educaziun dell'olma.

„Dal cor va,
Tiel cor vegn
La veta.“

Igl ei caussa clara, che quei che vegn purschiu a nus ils onns de scola en encunaschientschas e savida, ha perbia buca quei tégn e quell'impurtonza, che quei che vegn purschiu a nus pertenent l'educaziun dil cor e dell'olma. E quei sto scadin confessar, ch'enconuscha la scola che Pl. B. ha fatg, che quella eri oravon tut ina scola d'educaziun harmonica e personala; ina scola che veva per mira de formar caracters, cun in plaid: buns umens de Diu e dil mund!

Pilvermo, umens de caracter eran ed ein aunc oz pli de basegns per la scola e pil pievel, che sabis — e sabiuts!

In um renomau ha detg: „Nus essan buca sin quest mund per saver, mobein per esser buns! E la finfinala vegn il Scaffider buc a tschentar la damonda: Tgei has empriu? mobein, co has viviu?“

Sco nus savein prender ord la veta e las scartiras de Pl. Bisquolm, vegnevan ils scolars della scola cantonal catolica de M., buca pesai suenter lur savida, mobein suenter lur qualitads e vertids moralas. Siu professer della pedagogica, Kaiser, schevi savens a ses discipels; „Tgi che ha buca caracter ei buca carstgaun, sundern mo ina caussa“ — „Mo buca valetar il spért pli ault ch'il caracter!“

In caracter san ins daventar e tgi che ha la ventira de haver buns magisters en sia veta, sco Bisquolm e ses collegas han giu, sa daventar in exprimiu caracter cun sepasar sin quels e semodular tenor quels. Ei sedi bein: auters temps, otras tiaras, auters pievels, auters usits — mo buca: autra formaziun dil caracter! Sco scadina vera moralitat sefundescha sin recliadad, aschia scadina cultura spirtala sin continuitad, secapesta, sin continuitad interna e buc externa.

Sin ina continuitad viva — e perquei vivifonta — sebasescha la vera educaziun dils carstgauns. Ina cultura senza tradiziun dat ei buc. Ils palasts dils multimilliardès de nies temps, documenteschan mo lur stuorna nuncultura. Nova cultura ei adina carschida organicamein ord la cultura veglia: ord il pievel, ord l'istoria, ord la patria ed ord grondas personalitads. E perquei ei quei la vera scola, la quala risguarda quels muments — e quei savein nus veramein dir dalla scola de lezzas uras!

Priu la caussa quelluisa, sa scadin rom de scola gidar a formar il caracter dil carstgaun giuven! Jeu vi sespruar de mussar quei cun metter leu, co prof. Kaiser deva per ex. l' historia.

Tier quei rom fuvan buca ton ils singuls factums historicis il principal, sun-dern il spért historic, q. v. d. il saver destedar il spért historic els scolars. E co savev' el far levar si da mort en veta ils morts? Entras viver spirtal-mein cun els! Tut siu patertgar, far ed educar, sefundava sillla moda e maniera de si' observaziun historica. Pareglier tips ed evenements historicis e demonstrar quels claramein, era per el il pli lev e natural.

El veva concepiu l'idea, che l'educaziun dil carstgaun giuven, che duei indi sez educar auters, stoppi sebasar sin principis generals historicis e humanistics e buca sils aschinumnai roms reals. Veva el raschun? Jeu crei bein! Igl ei numnadamein vegniu observau savens gadas, cunzun en nies temps, ch'ina occupaziun expressivamein mo cun scienzias realas e naturalas, senza la necessaria completaziun humanistica, sferdenta e denobilisescha il carstgaun intern. Quei vegn da cheu, che quellas scienzias ein ton sco mo analiticas — e perquei mazza il menaschi modern natural-scientific la forza constructiva della personalitat.

Quei ch'ei historic, priu en sia totalidad, ei oravon tut quei che resta, quei che ha tégn e valur, cun in plaid: il fretg dil personal! Ed essend pia, ch'en tuttas damondas della veta la propertad e la forza della personalitat ha la peisa gronda, sch'ei l'imurtonza de quei factum ella questiun della educaziun clara.

Perquei deva prof. Kaiser a ses seminarists oravon tut in' educaziun ed instrucziun generala, che prendeva en egl adina e dapertut la totalidad e buca mo las parts. Fagend quei, mav' el denton buca mo suravi, mobein afuns. El purscheva buca de tuttas uisas, mo tuttina bia! El mava era dalla verdad anora, che l' historia formeschi umens! Cun tutta raschun! Tgi che ha negina relaziun cull' historia, sa esser aunc aschi capavels, el ei e resta mo in miez-studiau. Il spért historic sto vegnir cultivaus, per formar ina ferma mentalidad. El spért historic schai buca mo la forza della vera educaziun sociala, mobein era la forza della vera religiun. Tuttas impressiuns vitalas d' in pievel ein francadas en sia historia.

In pievel ch' enconuscha buc, ni che snega las grondas ovras de ses pardavons, vegn mai a prosperar scoiauda. In tal pievel vegn era a piarder tutta originalidad, pertgei che sco Goethe di, aschi' eis ei: „Originalidad crescha mo dagl intern anora, orda quei ch' ei gia cheu; originalidad vegn buca creada cun metter exterjuramein vitier quei ch' ins ha acquistau.“ Ins sa bein nutrir ella, mo buca crear ella. E nutrida vegn ella ord il tschespet, che ha generau ella, ord il spért social dils pardavons ed ord il grond spért historic.

Perquei duess ins — sco P. B. Berther, p. m. scheva adina e turnava a dir a mi — era sveglier e cudizar il senn per historia el pievel, els purs e

luvrers. Al tschiec arv' ella migeivlamein ils egls. Ella meina nus dal stgir el clar, e dal clar ella pertetnadad. Cuortamein detg: l' historia ha, muossa, e dat caracter.

Denter ils cudischs de Pl. B., hai jeu anflau in, ch' era fetg isaus, che veva ureglas asen sin bunamein mintga fegl, che purtava aunc ils fistitgs e las enzennas de mauns e detta da pagina tier pagina, propri ina perdetga viventa de quel, che veva luvrau e meditau en quel, numnadamein il cudisch de Diesterweg, davart l' instrucziun historica.

Quei autur pretendeva cun tutta raschun, ch' in scolast, stoppi sez construir ord ils factums historicis in pareri e buca mo balbiar suenter quel dils auters. „Sai jeu ensumma snegar miu meini, mes principis? Quel ch' emprova de far gliez, daventa senza falir in schema, in toc lenn stétg . . .

Sch' il carstgaun dueigi sedar neu dapertut vers, sincers ed aviarts, sche ston ins era lubir ad el de far quei ell' historia. Mo sin quella moda e maniera, han ins influenza silla giuentetgna e sils carstgauns ensumma. Da schemas ed automats cavortgs ed abstracts, fa ni la giuentetgna ni il pievel adatg; mo leu nua che la giuentetgna senta perschuasiún, fideivladad e premura per quei ch' il magister anfla pil ver e per la suletta buna finamira, mo leu vegn ella cargada dagl entusiasmus pil ver, pil bien, per la verdad e per tut il sogn della carstgaunedad ensumma . . .“

Tgi less uss aunc dubitar, ch' in seminarist de tals professers, ch' in giuven d' ina tala educaziun e d' ina tala occupaziun cun ovras ed auturs de vera tempra educativa ed instructiva, seigi buca gartigiaus? Cun quei vi jeu tuttavia buca pretender, che Pl. Bisquolm e ses collegas hagien giu en tut ils roms, sco ell' historia ed ella pedagogica professers sco il rector Kaiser! — Denton ins vegli schar per detg: in bien professer de tala forza educativa e formativa, po savens dar en il tun ed il tagl all' entira scola, schibein als collegas sco als scolars — e quei ei veramein stau il cass de gliez temps ella scola cantonala catolica de Mustér.

De medema tempra e natira, forsa buc aschi expressiva, fuvien era ils professers: Durgiai, Probst, Schwarz e P. Baseli Carigiet — quei hai jeu ord pliras e diversas fontaunas!

Havend acquistau ella scola de Mustér tut il necessari per daventar in bien hortulan de nossa cara giuentetgna, eis el entraus frestgamein e cun plein ideal el curtin dil Segner, per leu — armaus cun scienzias e vertid — far lavur cumpleina.

4. Sia scola — sia veta

„La veta ei in rusèr
cun bia spinas
e paucas rosas.“ (Pl. B.)

A. Nua ha el dau scola?

Entuorn 1880 ha la conferenza de scolasts della Cadi, supplicau Pl. Bisquolm de plidar en lur miez „sur sias experientschas fatgas en e duront siu tener scola.“ Ell' introducziun de quei interessantissim referat — ch' ei

oz mo pli en fragments avon maun — di el clar e bein cun tgei ideal senza fin e termin el hagi da sias uras bandunau il seminari della scola cantonala catolica: „Igl ei ussa 40 onns, che dus giuvens scolasts bandunavan in di questa sontga, veglia e respectabla miraglia u habitazion (el sto pia haver referiu en claustra!) e mavan per nossa romantica vallada giuadora encunter casa. Daferton ch'els mavan aschia vinavon per lur via e lur raschieni semanava e mava era baul dretg e baul seniester, gest sco la via silla quala els mavan, selegravon els pli e pli da lur clamada, tonpli ditg ch'els plidavan de quella e tonpli ch'els levan far capeivel in a l'auter, ch'il pievel seigi ussa tonaton intenzionaus de promover la scola e de far ord la clamada de scolast ina clamada d'honor; ton pli ferma ei l'idea seragischada en nos cors de nus sez gidar leutier! Tgei havein nus quei di buca planisau denter nus? . . . de vegrir savens ensemen denter nus, de visitar vicendeivla mein las scolas, ded empristar ora cudas in a l'auter, de dir in a l'auter, quei ch'el hagi experimentau etc. etc. Denton repetevan els pliras gadas sin via, treis principals puncts, che lur directur dil seminari haveva savens repetiu e marclau en lur cor e giudeci: che sch'il scolast vegli vegrir suenter allas damondas della scola, sche stoppi el:

Primo, haver fundamentala enconuschiantscha els divers objects d'instrucziun. Secundo, esser consciencius egl adimplir sias obligaziuns, e

Terzo, haver carezia tier sia clamada e tiels affons ad el confidai . . .

Sin via entaupan els in pur, u plitost in encunaschent e veritabel signur . . . e cura che nies raschieni ei staus ton sco finius, sche di el aunc a nus avon che sesparter.

Primo. Seteni u conversei cun de quels, ch'ein megliers che vus.

Secundo. Seigies spargnus; mo en bunas cumpagnias e tier certas caschuns mirei buca sil bluzcher.

Terzo. Buca fugi, buca bandunei vossa clamada; scadina undreivla clamada nutrescha ils ses. —

Quels dus giuvens scolasts, strusch ord la crosa, ein allura i vinavon lède e consoladamein tier lur familias, sespartend vesamein in da l'auter. Quei ch'els han empermes in a l'auter, han els era teniu, aschiditg sco els han dau scola, aber tut mo el pign, ed eis ei buc ussa el grond, quei ch'els fagevan el pign? . . .

Avon ch'intrar sils treis puncts, ch'el sez indichescha cheu sura ed avon che mussar, co siu entir operar de scolast corrispundeva cumpleinamein a quels, vi jeu dar gl'emprem ina cuorta survesta materiala de ses onns de scolast, sco era da ses attestats de scolast, ch'ein tuts documents della megliera valur.

Igl interessant de siu operar sco scolast, ei il fatg, ch'el ha dau scola en bunamein tuttas vischnauncas della Cadi. Ord brevs, attestats, diaris e notizias singulas, havein nus saviu tschenttar si il sequent rodel pertenent il

temps ed il liug, nua ch' el ha operaù sco scolast; scola d' unviern principalmein, sco era — schizun en Tujetsch — scola de stad:

1. 1838—1840, 2 unviarns scola a Sumvitg.
2. 1840—1841, 1 unviern scola a Brinzeuls.
3. 1841—1842, 1 unviern scola a Tinizun.
4. 1842—1843, 1 onn scola a Vaz.
5. 1843—1847, 4 unviarns scola a Surrein.
6. 1847—1849, 2 unviarns scola a Mustér (Vitg!)
7. 1849—1853, 4 unviarns scola a Tujetsch (Sedrun!)
8. 1853—1857, 4 unviarns scola a Trun.
9. 1857—1861, 4 unviarns scola a Breil.
10. 1861—1863, 2 unviarns scola a Sumvitg.
11. 1863—1864, buca dau scola?
12. 1864—1866, 2 unviarns scola a Caverdiras.
13. 1866—1867, 1 unviern scola a Disla.
14. 1867—1868, 1 unviern scola ad Andiast.
15. 1868—1869, 1 unviern scola a Schlans.
16. 1869—1870, 1 unviern scola a Rabius.
17. 1870—1875, pia 5 onns, ha el buca dau scola.
18. 1875—1876, 1 unviern scola a Disla.
19. 1876—1877, vacant?
20. 1877—1878, in unviern a Surrein.

Ch'el ha aunc dau scola suenter 1878, po esser, mo anflau hai jeu neginas notizias leusura. En tut havess el pia dau, era tenor ina sia notizia, 34 onns scola, e quei en 13 loghens, aschia ch'el encunascheva ualtili tut ils tgaus della Cadi, in factum che seresulta era ord ses interessants diaris!

Quei che pertegn l'impressiun e la buontad de sia scola sin ses contemporans, schein nus plidar ses attestats, mo plinengiu vegnel jeu aunc a descriver cuortamein siu dar scola tenor auters documents. Anno 1840 tschenta il president de scola ed il president de vischnaunca de Sumvitg ora il sequent attestat:

„Sgr. Pl. Bisquolm, burgheis de cheu, ha dau dus onns scola de vischnaunca e sunau las orglas, e sco tal demussau duront quei temps gronda habilitad, gronda premura e diligenza. Siu sedepurtar ei staus modests e moralmein senza macla e nus savein recummandar ei nua ed a tgi ch'igl ei. — Sumvitg ils 27 de sett. 1840. — Il pres. della com. de scola, plev. P. B. Berther. En num della suprastonza Ant. Arpagaus, pres.“ (Orig. bibl. rom. Mustér) Attestat de siu operar a Brinzeuls.

„Ils suttascrets attestan cheutras, che sgr. Pl. Bisquolm de Sumvitg, hagi quest unviern dau scola tudestga a nossa scola de vischnaunca e quei cun premura admirabla, e per la pli gronda cumentientscha dils geniturs, sco dalla suprastonza. Siu sedepurtar moral, ei staus senza macla ed ensumma in exempl per l'entira vischnaunca. El ha era sunau las orglas per cumentientscha de tuts. Per consequenza mereta el sco scolast d'ina scola tudestga (per romontsch) tutta recummandaziun, sco era eminentamein per siu stupent exempl. — Brinzeuls, ils 14 d'avrel 1841. Sur Gieri Capeder, plev. Gion Pierer Gallin, suprastont, Gion Liesch, pres. de scola.“ (Orig. bibl. rom. Mustér)

(Brevs de privats e della suprastanza, ch'ein aunc oz avon maun, documenteschan la verdad dil sura attestat. Ins leva dispet far star el a Brinzeuls, mo ils de Tinizun, vevan pudiu surplidar el de vegnir tier els.) Igl attestat, ch'el ha survegniou cheu a Tinizun, schein nus suondar el lungatg original:

„Noi Sottoscritti certificamo, che il nominato Placido Biscolmo, nativo di Somvig professore di lingua Todesga e Romanscha si è condotto ovra tutti rapporti d'un modo che generalmente tutta la commune di Tinizone ne è stata contentissima. — Sicome la sua moralità è stata esemplaria mentre il tempo di sei mesi ch'è stata nella nostra communita. — Tinizone, 1mo Magio, 1842, B. de Dual imo officiale. Jo. Gion Tomaso Spinias come esaminatore di scuola.“

Mo era a Tinizun lai el buca crescher pastg sut las solas e dat gl'onn sis-su, 1842/43, scola a Vaz, nua ch'ei vegn tschentau ora ad el in medem stupent attestat, sco a Tinizun. Cheu veva el dau la scola gronda:

„Educau e dociu 38 scolars exemplaricamein. — En num dil cuss. de scola Gion Giachen Rischatsch e Gion Fidel Polin, Mistral. — Vaz, ils 28 d'avrel 1843.“

La stad dev'el era scola privata, aschia per ex. la stad 1845 als treis affons de sgr. J. Ant. Lombris „duront 5 meins ed era aunc ad enzaconts auters affons de vischins.“ (Stupent attestat, tschentaus si ils 11 d'avrel 1846 a Sumvitg, da J. A. L.)

Dus onns la stad, 1847 e 1848, ha el era dau scola als affons della familia de Castelberg ed ad auters de vischins, „per la pli gronda cumentientscha. Mustér, il 2 de matg 1850. Benedictus Theodor de Castelberg.“

Igl attestat per la scola a Surrein 1843—1847. El hagi en quei temps, „dau scola per la pli gronda cumentientscha de tuts. — Surrein, ils 13 de settember 1847. J. Martin Camenisch, plev.“

Igl attestat per siu operar a Trun, di ch'el hagi dau „ils 4 onns scola, da 1853—1857 cun grond success e per cumentientscha de tuts. — El ei in oreifer exempl pils affons. — Trun, ils 26 d'oct. 1857. Jac. Gieriet, plev. e pres. de scola.“

Attestat per sia scola a Breil, dattaus dals 14 d'oct. 1861; el hagi dau leu 4 onns scola de vischnaunca“ ed en tuts graus cumentau cumpleinamein. Stupent organist.“ Pres. de scola plev. Seb. Darms.

Nus vessen aunc ina partida documents avon maun, mo essend che quels tunan tuttina, lein nus schar esser cun quei e sespruar cheusut de dar in ver e real maletg de siu operar sco scolast, sco era in maletg sur las relaziuns de scola de siu temps.

B. Co ha el dau scola?

L'emprema condiziun per esser in bien scolast haveva Pl. Bisquolm gia cumpleniu entras ses serius e profunds studis el seminari de scolasts a Mustér. E quei che muncava forsa aunc, ha el priu suenter sco buc in soli de siu temps; quei documentescha sia reha e biala biblioteca, sco era las 50—60 ovras, ch'el legeva e studegiava manedlamein onn per onn.

Perquei ch'el carezava il studi de sia clamada e perquei ch'el sespruava de setener sigl ault de sia professiun sco mussader, cumpleneva el era conscientiusamein la secunda condiziun per esser in bien scolast; el era numnademain en tut, dapertut ed oravon tut scolast, scolast cun tgierp ed olma, epi pér suenter puranel! Jeu crei ualvess, che nus haveien giu si tier nus in scolast pli conscientius ch'el, enten adimplir sias obligaziuns.

E perquei ch'el era de tala tempra, cumpleneva el era la tiarza condiziun per esser in scolast d'in dun divin: el carezava ils affons ad el confidai cun tut la forza de si' olma.

En in de ses diaris hai jeu legiu la grondiusa confessiun de si'olma passionada pil bien de ses affons: „Per els (pils affons!) meinel jeu la spada, per els vivel jeu, en els creiel jeu; sin els sperel jeu ed els carezel jeu.“ E lu puspei en in auter liug, nua ch'el fa sias reflexiuns suls buozs: „In buob ei in brumbel verd; per in tal ston ins prender el en egl, tractar e respectar el. Il brumbel ei ferm, dirs schizun. Senza quella qualitad, savess il brumbel buca sesviluppar tier ina flur plein odur. In brumbel lom smarschescha. Il characteristic d'in buob ei gest la diraglia. El mo agescha, sentiments emplenescan buca siu cor.“

Ed en in auter liug, nua ch'el filosofescha sur la naivitat de ses affons de scola, fa el la grondiusa remarca: „Tgi ch'ei buca staus ina gada in veritabel affon, vegn ualvess a daventar in um perfetg.“ In auter mussament per sia vera carezia tiels affons: „Mo paucs san, che la vera natira affonila ei sontga. Quel ch'ei propri affon, lez ei in affon de Diu. Il mund capescha mo quel, ch'ha ina mentalitad affonila... Dieus pretenda che nus daventeien affons ed El ha forsa aunc pli bugen, che nus resteien grad affons. Sco il sulegl ei zuppaus en scadina flur, aschia ei la fatscha de Diu revealada en quella digl affon.“

All'entschatta d'in onn de scola, fa el la remarca: „Jeu hai mai bandunau il baun de scola, e vegnel è mai a bundunar el. Emprander duei igl affon — e negin ei memia vegls d'emprander. Nus essan sin quest mund per emprander, persuenter essan nus giuvens. Propri vegls ei mo quel, che ni vul ni sa buc emprander. E quel che vesa buc en quei, la veta de lez ei uiarscha. Perqueilein nus ira ensem — e cun Diu — sillamedema via grada.“ E mussond savens e savens gadas sil crucifix si el cantun della scola, scheva el: „Mirei, mes affons, quei ei la suletta verdad, ch'ei la veta de saver.“ Sia instrucziun fuva — sco jeu prendel ord plirs documents — animada da spir carezia e beinvulentscha pils affons e perquei fuva sia scola, sco siu temps pretendeva d'in mussader: en tuts roms religiun! L'instrucziun era per consequenza harmonica en tuts ils roms e cargava l'oma dil scolar en sia entira totalitad. E fuv' aunc il mussader de tal talien, sco quei ch'ei fuva il cass tiel Bisquolm, sche fuva sia scola, siu docir, franc e segir il ver. Perquei capin nus si'atgna observaziun, nua ch'el di: „Quei che vegn buc

ord tiu cor, penetrescha mai els cors de tes scolars; sulettamein la flomma, che glischa en tiu egl, sa envidar ils cors de tes scolars, ch'els ardan sco las candeilas sigl altar.“

Per mussar si il sura detg, suondien cheu enzaconts exempels practics. La calligrafia! Tgei ha lezza è pomai de far cull'educaziun, ni culla mentalitat d'ina scola? vegn beinenqualin dils lecturs a dumandar! Perquei suondien cheu ina partida aschinummai vonscrets, ch'el deva als scolars per scriver en biala scartira:

1. Amicezia reconciliada ei sc'ina plaga malmigliurada. — A mintgin il siu, sche ha il nausch nuot. —
2. Bein sa il Sabi, ch'el sa nuot, mo il snup crei de saver tut. — Bellezia ei sco ina flur, ch'oz nescha e damaun sflurescha.
3. Cun schliata jarva, fan ins schliet fein; curregia tias mendas ad uras. — Cun gronds signurs ston ins far pauca tschontscha.
4. Dieus te pertgiri d'in reh depauperau e d' in pauper s'enrihau. — Defender sia cuolpa, ei in'autra cuolpa.
5. Igl ei naradad de viver ranveramein, per murir rehs. — Enquera gl'em prem il reginavel de tschiel e sia giustia.
6. Fas tiu duer, stos mai tumer. — Has inaga mentiu; mai pli vegn cartiu. — Scadin memia ei in vezi. —
7. Ils ranvers ein cavals, che meinan vin e beiban aua, ed ein asens che portan aur e maglian carduns.
8. Meglier in magher accord, ch'ina grassa sentenzia. Nuot ei aschi fin filau, ch'ei vegni buca palesau.
9. Quét ei sil mund in pauper nar, rihezia ei spir narradad; sulet tier Dieus rihezia stat.
10. Tut ei narradad deno survir fideivlamein a Diu! — Untgescha mai in det lad naven dil pass divin.
11. Vul zatgei franc obtener, sche dai bien plaid e fatg; affon fai quei bein adatg!
12. Il pauper ha pauc; il ranver ha nuot; il cuntenteivel ha uonda, rehs ei sulettamein Dieus.
13. Lieungas dublas ein in tissi tschiendubel. — Fenestras tschuffas fan stiva stgira.
14. Faulsasadad ei mender che dismicezia. — La luschezia ei la feglia della ignoranza.
15. Meglier esser bastunaus cun pals, ch'esser plagaus da buccas nauschas.
16. Ventira e carezia sescomian sco la glina. — Ughegias nuot, gartegias nuot.“

Il medem eis ei era culs concepts, ch'el dat si als scolars dellas davosas classas; era quels ston harmonisar culla veta pratica e culla moral. Per ex. „Las bunas ovras compognan fideivlamein il carstgaun.“ „Il paster de vitg

ha pertgirau las vaccas cun quitaу questa stad; „In scolar de buna creanza, muossa la via ad in jester;“ „La tuor baselgia e las cruschs en santeri, ein lieungas senza mort“, etc.

Aunc pli intensiv zaco, s'exprima quei spérta pratic ell' historia naturala, ch'el dat a ses affons. E tgei breigiuna ch'el deva da quellas vards, fagein nus pér persenn, sche nus savein ch'el sez ha componiu in cudschet romontsch manuscret de 32 paginas sur las pli impurtontas appariziuns ed evenements della natira, ch'el duvrava per siu diever en scola. Jeu vi metter cheu in exempl, che muossa el medem temps, con sempels e pratics el fuva, declarond buca levs evenements della natira. Quei exempl muossa era, che sia scola fuva reala ed applicada alla verdád, schebi ch'el metta era en cheu sia mentalitad, la vera mentalitad.

„Nr. 16. Dal sclariment dil spérta human tras la doctrina della natira.“

a) Depia che nuot comporta pli bia tier l' illuminaziun dil spert human, sco l' encunaschientscha dils objects della natira e comparizion de quels; depia che milsanavon il carstgaun ignorant, tegn savens las pli semplas caussas cuninaga per enzatgei surnatural: sch' eis ei bien de far encunaschent la giuventetgna de scola cun las raschuns dellas impressivas compariziuns della natira. Schegie ils arans ni fiugs stuorns sesanflan il pli savens sin camps d' uiara, ed en palius marschas, en senteris, en logs de capiergnas, schegie che gia biars carstgauns superstizijs han teniu els per spiarts, che cugliunan ils carstgauns, ils quals vulan ira suenter els e giavinan els en palius: sch' ein quels tonaton nuot auter che vaporaziuns barschontas, che sesligian si ord las materias marschas, che s' evidan e sclareschan entras vegnir vitier d' autres materias envideivlas. Aschia ein era „brastgas de steilas“, „huclas de fiug“ e „drags sgulonts“ nuot auter che vaporaziuns d' ieli e raischa, che serimnan ella pli aulta aria e s' evidan tras in intermoviment; sin quei sclareschan ellas e dattan giu e stezzan ellas vaporaziuns d' aua dell' aria sut, schegie che beinenqual ha fetg curiosas representaziuns de quellas compariziuns.

b) Sche las raschuns de diversas compariziuns della natira eran nunencunaschentas als vegls; sch' ils carstgauns advertevan lu raras ed impressivas compariziuns en la natira: sch' era la superstiziun cuninagada occupada de trer lunderora de tuttas sorts significaziuns, aschia saveva era il carstgaun, che mirava de survegnir encunaschientscha da quella sort, tier enqual experiment cun ils objets della natira, maneivel vegnir tenius per in striun. Ha il til dil suffel stizzau la glisch, ch' ins purtava en in baghetg, on zuler, ni en combra d' in carstgaun temeletg; udevan ins in fracass sut ils peis, vegnend neu d' in fiug sutteran; udev' ins tuttenina in slied da tgeua notg, che derivava dil slussar d' ina part d' ina mobilia, ni dil plantschiu d' ina combra, sche dev' ei cuninaga historias de sperts; sche stuevan sperts scadanar sut tiara, schegie che quellas compariziuns havevan raschuns naturalas. Affons, leis vus buca vegnir ri ora da raschuneivels carstgauns; leis vus buca vegnir anguschai en vies giudeci entras figuras d' engonamens; leis vus particularmein emprender d' enconuscher il Scaffider ord sias marvigliusas ovras della natira: sche conservei avon tuttas caussas entras in pietus demanar ina buna conscienza en vies intern; sche seigies milsanavon attents en scola, e legi era en vossas uras de recreazion cudsches nizeivels ed instructivs, e lu patertgei, encuri ed intercuri sez, aschibein sco ei stat en vossa pussonza, suenter las raschuns dellas diversas midadas, las qualas vegnan observadas vid ils objects della natira.“

Ell' historia della patria fuva si' instrucziun quelluisa, ch'el fageva tutta honur a siu magister de pli baul. El veva numnadamein il dun dell' immaginaziun creativa! Quei ch'el punctuava principalmein fuva l' historia de nos gronds

umens, sco era l'istoria en stretga relaziun cun nossa agricultura e culla cultura purila. El construeva si' instrucziun, ses referats, de tala maniera, che l'istoria fuva veramein, quei ch'ella duess esser adina: la mumma della veta. El encunascheva oravon tut l'istoria locala, e perquei ch'el veva il ver spert local, il ver spert patriotic, sche profundava e nobilisava el — il ver spert popular. „Buc il tratsch persuls, buc il lungatg persuls ed è buc il stadi persuls, mobein il pievel en sia unitad, ei la patria. Nus lein mantener noss'unitad patriotica, senza snegar nossas atgnadads romontschas;“ quei fuva ina de sias principalas ideas! E cun tutta raschun! Spért popular ei pli impurtont per nossas relaziuns e carga pli afuns, ch'il spért modern ded oz! In grond filosof ha detg inaga: „Bia sa il pur, ch'il filosof sa buc!“ El puresser schai la ragisch della forza nazionala. E va ei era mal per temps cul pur, ir alla malura sa el buc; el leva adina puspei sin peis e stat sin si'atgna plonta-pei! Gest en gliez temps il pli critic, ch'ins veva piars il contact cul pievel e cul spert popular, ha el perdegau e punctuau quella gronda doctrina. El ha capiu sia missiun ed obligaziun: de spisgiar ils fomai e babrantar ils enseitis cul ver spért historic-popular!

E sch'enyatgi dumandass mei: Tgei metoda veva el de dar scola? sche sai jeu rispunder: la vera, perquei ch'ils scolars mavan bugen a scola tier el e perquei che quei ch'el scheva e mussava, restava! Ord ses giuvens onns selai constatar, ch'el eri in scolast de stupenta disciplina; vegnend pli vegls, ha sia pli e pli gronda buontad enviers ils argienvivs priu tier e la disciplina onz giu.

Sur dil co mantener la disciplina legel jeu ord in de ses referats: „Co duei ins scumandar e cumandar als affons? — È cheu dat puspei Dieus sez a nus igl exempl, e quel ei: cun seriusedad e carezia. Pertgei cun ina solemnna, ed el medem temps sgarscheivla seriusedad ha el entras sia vusch annunziau a nus ses condaments giud Sinai. — E cun tgei migeivla seriusedad ha nies divin Salvador explicau quels allas rimnadas dil pievel en siu priedi sil cuolm? — Nuot ei pella disciplina pli lavagont, che sch'igl educatur camonda u scamonda baul de pli e baul de meins, e puspei baul en gretta e baul pli migeivel, ni perfin cun veseivla indifferentad. Ils camonds dueien esser cuorts, prezis e nunmidabels. E perquei duei ins bein reflectar, avon che pronunziar els.“

Ch'el fuva veramein in mussader dotaus cun tuttas bunas qualitads, savessan nus documentar per mauns d'ina partida brevs. Ina de quellas lein nus metter cheu: Emanuel Deragisch, che P. B. Berther p. m. veva dumandau ora sur ses onns de scola a Sedrun, scriva ad el en ina brev: „Jeu sun jus a scola 1851 da 5 onns, aunc cun rassa; la vischnaunca veva concludiu la scola per obligatorica, mo buca con ditg; ins fagev'ora ils onns, ed ira

mavan nus tuts. — Scolast era Bisquolm de Disla. Stupent scolast, numero in en tuts risguards.“ (Notiz. bibl. rom. M.)

C. Las relaziuns de scola en general, dal temps che Bisquolm ha entschiet a dar scola.

Dal temps che Bisquolm ha entschiet a dar scola, avon 100 onns, eran las relaziuns de scola tut otras ch'ozildi! Ins veva bein fatg progress tscheu e leu, mo ei muncava aunc bia, fetg bia! Ei muncava scolasts studegiai, casas de scola, uordens de scola, cudischs... e quei che fuss stau il pli necessari: umens che vessen priu l'iniziativa per bunas scolas de vischnaunca. En quels graus stev'ei mal, fetg mal e mo tscheu e leu e spargliadamein vegnev'ei luvrau pli intensiv en quei senn.

Dapi 1832 ha l'aschinumnada „Societad per meglieras scolas catolicas“, sedau breigiunas pil progress della scola populara catolica. — Las duas principalas petgas de quella societad fuvan Sur Giusep Maria Camenisch, ch'influenzava oravon tut il spert de quella, e che ha, u sez, ni entras auters procurau per buns cudaschs de scola e per buns giuvens che studegien de scolast. (Ch'el ha era giu gronda influenza sin Pl. Bisquolm vegnин nus aunc a mussar giusut.)

L'autra petga fuva sgr. Mistral L. Vieli de Razén, in politicher cultural d'emprema qualitad. El ha luvrau neuenneu cun tutta forza per la finanziaziun de bunas scolas, sebasond sil ver principi: Orda nuot san ins far nuot! Perquei perorav'el adina per la fundaziun de fondos de scola ellas vischnauncas, ed ha allura, 1835, tier la radunanza generala della „Soc. per meglieras scolas catolicas“, presentau in'iniziativa, ch'ei daventada directiva per tut las vischnauncas della Part sura. Ses projects per la finanziaziun della scola rurala ein ils sequents:

- 1) Entras taglias dils vischins suenter rauba ni era olmas.
- 2) Entras subsidis ord cassas de vischnaunca.
- 3) Entras subsidis ord baselgias, capluttas etc., che han da lur tscheins annual buca schi grond basegns.
- 4) Entras schenghetgs, ni era testaments de privats.
- 5) Entras subsidis ord locaziuns de beins cuminabels, alps e venditas d'uaul.
- 6) Subsidis ord schar cumprar ora e sedeliberar della schiglioc nuscheivla pasculaziun generala digl atun e della permavera.
- 7) Subsidis ord divers castitgs pecuniars.
- 8) Subsidis de daners, sco imposiziun a vischins novs per secumprar en.
- 9) Taxa pecuniara sin il maridar en, ne er trer neutier femnas jastras.
- 10) Imposiziuns pecuniarias enstagl dil far vischdunzas e las gastarias sin sepulturas.
- 11) Contribuziuns sin nozzas.
- 12) In fix per tschien della rauba de tals, che laian buc anavos artavels de saung. (Mira: Relaziun ect. dils 18 XII 1833 p. 17. 1835).

Remarcabel eis ei, co las biaras vischnauncas han suandau quels projects de finanziaziun! Tscheu e leu dat ei vischnauncas, che han gia entuorn 1850 stupents fondos ed ensumma bien uorden en quels fatgs. Mo tscheu e leu dev' ei era vischnauncas, che fagevan pauc, sgarscheivel pauc per la scola e che vevan tschien ga pli grond quitau per buns taurs, buccs ed anugls de tratga, che per scolas e scolasts. — Era leu nua che talas leschas de finanziaziun fuvan introducidas, empruavan ins de buca stuer pagar las taxas per la scola; gie, tscheu e leu mavan ins aschilunsch, che la glieud gnanc maridava buc, per buca stuer pagar il „thaler“ per la scola! Mo in exempl: „La vischnaunca de... ha priu il ludeivel conclus, che tuts quels che maridan dueigien pagar enzatgei en bonis d'in fond de scola, e zuar ils rehs dus ed ils paupers in thaler. Remarcabel denton, ch'en quella vischnaunca de varga 1500 olmas ei ussa gia de 13 meins enneu stau neginas nozzas — in bi progress per sminuaziun de siu numerus proletariat gia attaccaus d'ideas comunisticas.“ (Mira: Amitg dil Pievel, nr. 2 p. 7, 1850).

Suandard las vischnauncas ils projects de Mistral L. Vieli, ha era il departement d'educaziun, buca saviu far cun auter, che sustener e prestar zatgei per la scola populara. Quei daventava quell'uisa, che mintga vischnaunca stueva onn per onn dar part al departement, tgei expensas ella hagi giu per la scola, tgei fondos existien, tgei scolasts, patentai u buca patentai, ei hagien — e tenor lur prestaziuns deva lu il cantun in subsidi de scola a quellas vischnauncas, ch'era u pli gronds ni pli pigns! Quei era bien aschia; mo ei deva tuttina aunc enqual vischnaunca, che prestava aunc lu nuot en quella direcziun; malgrad tut! Il pli remarcabel ei denton il cass della vischnaunca de Breil, che ha, 1847, refusau il premi tarmess tier dal Cussegl d'educaziun: „La vischnaunca de Breil ha refusau ils 300 fl., ch'il Cussegl d'educaziun haveva tarmess tier ad ella sco premi; tgi sa, forsa per principi ni picas uolpinas?“ (Mira: Il Romontsch, nr. 10 p. 37, 1847) — En nr. 11, p. 42 della medema gasetta, rispunda Breil cun tutta luschezia autonoma: „Tgi che paga camonda, ed ils de Breil laian cumandar negin sin lur scola!“

En sesez in stupent principi! Mo da l'autra vard ston ins era dir, che la gronda part de nossas vischnauncas, fussien mai stadas el cass de mantener ina scola, mo cun lur miets pli che modests! Con miserabelet ei steva da quellas vards, savein nus era prender ord ils diaris de scola de Pl. Bisquolm! Sias experientschas vi jeu trer cheu cuortamein ensemes! Ellas biaras vischnauncas, nua ch'el ha dau scola naven da 1838—1860 existeval aunc neginas casas de scola. El ha dau duront quels emprems 22 onns scola en 18 differentas „stivas“; ina ga schizun a 60 scolars en ina gronda stiva de purs! En in liug vevan ils scolars gnanc bauns de scriver, anzi mo de quels de seser, aschia ch'igl emprem temps, ch'el leva far scriver els zatgei, stuevan ei star enschenuglias e tschentiar la tabla sil baun, nua ch'ei eran sesi avon. Era tabla de preit veva quella scola buc aunc, essend che siu antecessur

carteva sontgamein, ch' ils scolars drovien nuota saver „quei kunst della scola nera“... Encuntercomi veva quella vischnaunca lunsch entuorn il meglie taur, engarschaus e pupergnaus sil pli raffinau — sin quen della vischnaunca, secapescha! — Pl. Bisquolm ha stuiu luvrar meins ora, avon ch'el survegni bauns e tabla ed ei cheutras schizun vegnius malvesius, sfurzond el la vischnaunca „tier tanientas expensas!“

En auters loghens vevan ils scolars buca cudas de scola, schebi ch' ei existeva gia tals. Bia geniturs savevan buca capir, che lur affons stoppien ver cudas de scola per emprender de leger; els manegiavan numnadamein, ch' il cudas d'uffeci (latin) e quel de messa fetschien era; els hagien era stuiu emprender de leger orda quels! „In cudas de quen seigi ensumma in scandal“; ei basti bein, sche scadin hagi in tgau e sappi far quen a tgau! Ils quens a secret seigien ensumma il bia cuglienems e spiculems!...

Pertenent „il plèder de scola“, che scadin scolar stueva purtar mintga tonts dis sez a scola, manegiavan bia geniturs: Tgi ch' emprendi scoiauda en scola, drovi nuota haver pegna scaldada; lez hagi caul uonda, pertgei nua ch' ei seigi biars ensemes, fredi ei adina de caul!

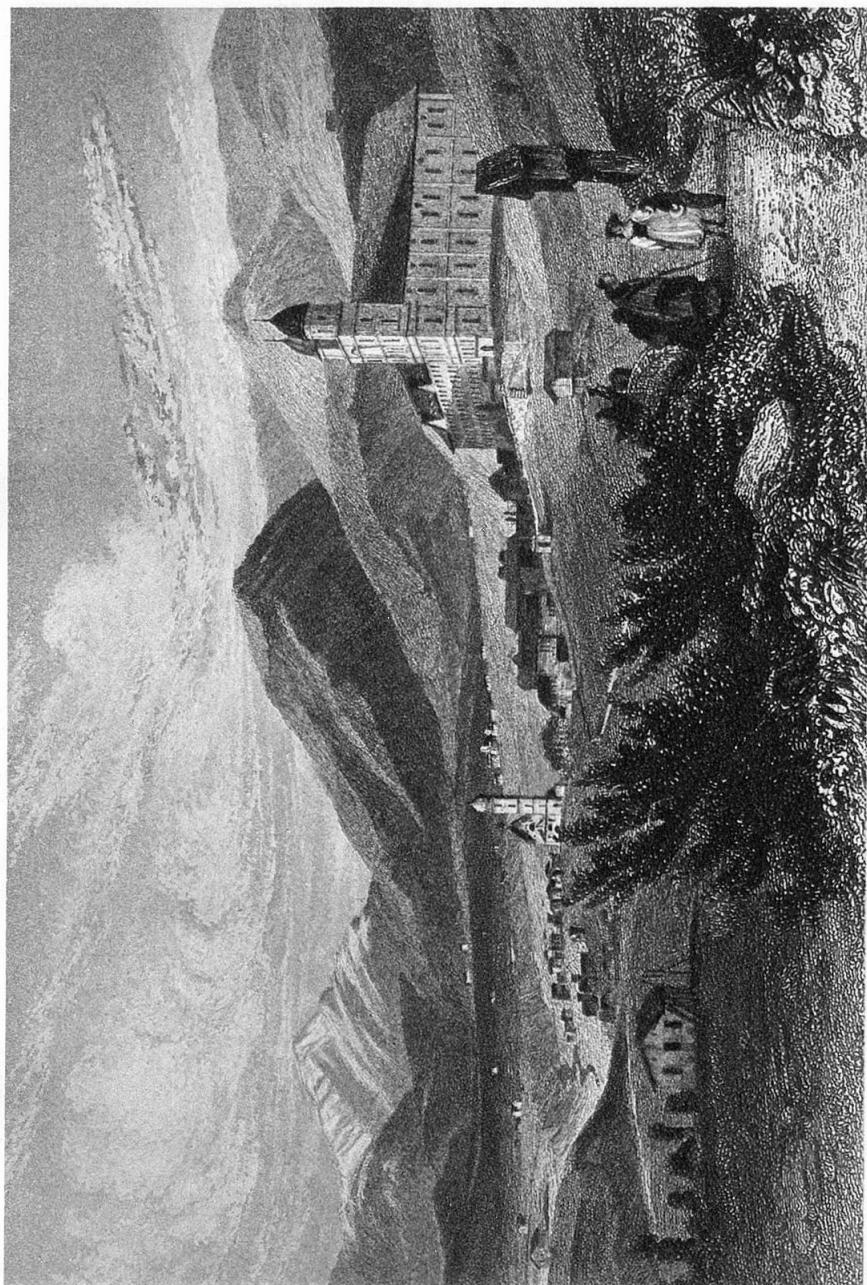
Tier quellas relaziuns materialas pertenent la scola de tschels onns, vengnissen aunc las „idealas“, che dessan bia de scriver, fetg bia, mo nus lein trer alla cuorta! Quei che pertegn las relaziuns denter geniturs e scolasts, che nus lein mussar cheu cuortamein, lein nus dir gia ordavon, ch' ellas erien en bia loghens mendras, che las relaziuns denter in stroli cavrer e las Xantipas digl entir vitg! Enstagl sustegn ell' educaziun, haveva il mussader de spitgar davart bia geniturs, nuot auer che sprezz, nauschadad e stigem dils affons encunter il scolast; basta, relaziuns de vegnir ord il moni!

Enzaconts exempels ord ils diaris de Pl. B., tiels quals jeu vi schar d' ina vard ils numis ed il liug dils acturs, dueigien illustrar quellas „relaziuns idealas“!

In di sto il scolast admonir il fegl d' in de grond, ch' el dueigi esser pli ruasseivels en scola. L'auter di, suenter ch' il fegl ha giu endamen il cass cul bab, leva il scolar sin peis duront scola e declara avon tutts: „... ch' il scolast duessi e dueigi dir ad el e dar giu quen ad el, tgei ch' il scolast hagi de dir ad el e dad el!“ Pl. Bisquolm scriva leutier: „El ha pretendiu quei cun ina snueivla arroganza, nauschadad e malezia. Sin quei hai jeu fatg vegnir il prèr en scola; mo suenter havess il vegl aunc vuliu haver empau raschun.“

Ed ina perderta e buna mumma, vegn in di sezza en scola e di avon tut ils affons: „Sche vus schuolmeister saveis buca dir, che mia buoba hagi fatg pli bia che quei ch' ella ha detg, sche ditgel jeu che vus seigies in tiran!“ — „Jeu vevel dau ina leva tazza cun ina linguala ad ina capriziosa, malflissia e malobedeivla buoba!“

Aunc in davos exempli! „N. N., fegl d' in grond magnat de vitg, ha survegniu tuttenina l' idea de seser anavos el baun e far teater, ferton ch' ils auters

Mustér da Sontget anô, avon tschien onns

scolars lavuran. Jeu mon vitier e dundel ina leva culla lingiala giu pil tgau. Quel mira sin mei cun in terribel biulsch, marmugna, epi buorla: „Jeu mon a casa e ditgel 'li bab, per star cheu e schar bastunar!“ — E vi e dad esch ora . . . Lu metta Pl. B. vitier:“ Quei buob vegn cul temps a pitgar siu bab!“ Ed enzaconts onns pli tard, ha el lu mess la notabene sutvi: „Ha era pitgau siu bien vegl!“ — Nus vesein: Tüt era buc ideal „pli da vegl!“ Quei ei mo treis exempels orda circa 40—50, che Pl. B. descriva spargliade-mein en ses interessants diaris, pertucont las relaziuns denter scolast e geniturs!

5. Lavurs e combats per ina megliera scola

A. *Megliers cudischs de scola, emprema condiziun*

Cura che Pl. Bisquolm ha entschiet a dar scola, fuva la bunaveglia per bunas scolas in' apparizion generala; quei che muncava denton e che leva buc ira vinavon, fuva l'edizion de buns cudischs de scola! Per ina muncavan buns ed adattai auturs romontschs e per l'autra muncav'ei è giu Cuera — e lu buca pauc — essend ch'ins carteva leu generalmein, ch'il romontsch seigi in im-pediment pil progress della scola e ch'ei füssi meglier ed era pli bienmarcau, sche las scolas romontschas introducessien ils cudischs de scola tudestgs — per lur scolas romontschas! Buns scolasts romontschs, sco per ex. Pl. Bisquolm, ils dus Deplazes de Surrein, bab e fegl, scolast Caminada ed enzaconts auters aunc, serebalzavan buca legher — cun tutta raschun — encunter talas e semigliontas ideas ortgas, che vegnevan si da Cuera; mo tgei levan els far, els in pugn plein scolasts encunter ina regenza? Mo per lur laud ed honur seigi detg e cheu perpetnisau, ch'els hagien buca cediu, mobein tulenau ad in tulenar, entras conferenzas de scolasts, entras la vusch della pressa ect. entochen ch'els han lu obteniu cul temps in cudisch suenter l'auter per nos affons — tenor lur giavisch.

Pl. B. denton, plein fiug e flomma per ina buna scola e per buns instruments de scola, ha buca vuliu e buca pudiu spitgar entochen ch'ils differents cudischs de scola, per las differentas classas, ein stai screts; el ha fatg quei ch'ei il pli perdert en tals cass: el ha sez procurau per sia scola ses cu-dischs! In factum honorific e meriteivel per in scolast de clamada, per in giuven passionau e ch'era oravon tut scolast cun tgierp ed olma! Clar mussament pil sura detg, ein ses cudischs manuscrets romontschs, ch'el duvrava en sia scola e ch'ein per part aunc oz avon maun:

1. „Emprem cudisch de Arithmetic. Rimnau ensemens da Placidus Bisquolm, presentamein mussader a Surrhein — Sumvitg, 1844.“ — Quei ei ina propri biala e pratica lavour, exacta e stupenta en tuts graus. (mscr.)
2. „Grammatica romontscha e Reglas de Brevis. (1847/48)“ — Ina cuorta e pratica lavour. (mscr.)
3. „Verbs e substantivs romontschs.“ — Dus differents exemplars, screts dad el, cura ch'el fuva scolast a Sedrun; pia entuorn 1850—1854. (mscr.)

4. „Rimnada da Brevs per musters. Rimnau a Tujetsch, 1851, da P. A. B. scolast.“ — In cudischet mscr. pratic e formalmein buns!
5. In' a utra collecziun per correspondenza romontscha. Senza tetel e senza datum.
6. „Tractads e consideraziuns sur divers objects della natira. Pl. Bisquolm.“ — L'annada maunca, mo ord la scartira sto el haver scret quei cudischet mscr. de 32 paginas per l' instrucziun dell' historia naturala, denter 1840—1860. Jeu hai era saviu constatar, ch' el ha translatau quel libramein ord il grossezia cudisch de Christof Christian Sturm: *Betrachtungen über die Werke Gottes im Reiche der Natur und der Vorsehung*. 2 parts. Augsburg, 1804.
7. „Cudisch de canzuns e per la s. Messa.“ — Quel ha el mes ensemes per sia scola ord plirs auters cudischs de canzuns, ch' el ha rimnau, udend a cantond ellas.
8. Per l' instrucziun dil tudestg en sia scola romontscha, veva el mes ensemes sez ina grammatica mscra. tenor il cuors, daus 1848 da scolast Gartmann a Glion: „Elementar- Sprachunterricht, erhalten von Herrn Lehrer Gartmann.“

Ins pudess forsa crer, che Pl. B. hagi tartgau: jeu hai mes cudischs d'instrucziun, e vus mes collegas, mirei vusez, co vus dumigneis quellas difficultads. Mo aschi egoists eis el mai staus e perquei hai jeu tuttavia buca sesmervigliau, vesend co el ha tras a tras en conferenzas e radunonzas, luvrau continuadamein en uniu culs dus Deplazes, per ina megliera e pli completa litteratura de scola. Ord biars e bials exempels, vi jeu metter cheu mo in soli, che muossa el medem temps, co in scolast de tschels onns, sa-veva medemamein sescaldar pigl ideal d'ina buna scola romontscha. Ei setracta cheu dil cudisch litografau, ch'era en questiun de petiziun ed en favur dil qual el ha referiu cauldamein, ils 22 de fevrer 1862 a Sumvitg.

Anno 1843, veva numnadamein prof. G. B. Carigiet publicau ils „Exercezis per scolas per emprender da legier divers manuscrets contenend ina collecziun de differentas brefs e concepts de trafic cun in entruidament leutier. Dau ora sin ordinazion dil cussegli d'educaziun. Cuera 1843.“

Quei cudisch era sparius gia daditg enneu ord las scolas romontschas, ferton ch' ils Tudestgs dil cantun vevan obtenu in auter e quel gia en 4 differentas ediziuns enteifer quei temps ch' ils romontschs vevan negin pli. Ils scolasts romontschs han bantgiunau pliras ga a Cuera; mo leu eran ei suords per novs cudischs de scola romontschs!

Per quei intent eran ils mussaders della Cadi serimnai a Sumvitg. Placi Bisquolm referescha stupent sur quella caussa (il referat ei aunc avon maun!) ed alla fin della conferenza, vegn el neunavon cun la sequenta petiziun, che ei vegnida tarmessa a Cuera — e che ha secapescha giu negina suatiensch!

„Il cudisch litografau romontsch, per scolas romontschas, pil qual nus petizionein tiegl aultludeivel Cussegli d' educaziun, ch' el compari alla stampa, duess vegnir prius tal qual sco 'l tudestg litografau, ch' ei comparius schon en quart' ediziun e che ha in cuntegn de 20 bogas grond quart.

Las scolas romontschas han er' il dretg de garegiar e posseder in tal en grondezia, cuntegn e buontad e quei ord pliras raschuns:

1. Ha igl aultlud. Cussegli d' educ. sedau neu e procurau in tal per las scolas tudestgas, sch' astg' ins era garegiar il medem per las romontschas.

2. Ha la medem' autoritat viu en, ch' ei seigi bien e meriteivel per in lungatg, perquei duess ei er' esser per l'auter.
3. Ha il Cussegl d' educaziun stuiu spender enzatgei en risguard de quei cudisch per las scolas tudestgas; pertgei buca vuler spender enzatgei per las romontschas?
4. Han las scolas tudestgas basegns d' in tal, sche han las romontschas era.

Vuless ni savess igl aultld. Cussegl d' educaziun buca schar vegnir tier a nus romontschs in aschi splendid e voluminus cudisch litografa rom., sco quei ch' il tudestg ei, sche petizonein nus, ch' el dueigi cuntener silmeins 14 bogas. — Sche 14 bogas vegnan bein litografadas e tratg a nez il tégn e spazi de quellas, sche selai ei litografar sin quellas aunc quasi tut igl essenzial necessari, ch' in tal cudisch duei cuntener. — Da quellas scartiras u brevs, ch' il cudisch tudestg cuntegn, savessan vegnir schadas naven: tuttas brevs de Herder, de Hebel, de Klopstock, de Schiller, de Humbold, de Bonstetten, sco era las rispostas che serefereschan sin quellas.

Il cuntegn dellas 14 bogas de nies cudisch proponiu duei esser il suandont e repartius, sco cheu ussa descret:

- a) Las duas empremas bogas dueigien cuntener reglas de brevs e normas, sco quei ch' il tudestg ha.
- b) Las 6 suandontas bogas dueigien prender si cuortas brevs sco musters per las diversas qualitads de brevs; brevs de gratulaziuns etc. etc.
- c) Quater bogas dueigien cuntener scartiras de trafic, sco: marcaus, accords, contracts, retschevidas, obligaziuns, assegns, cessiuns, segironzas, impègns, notas de quen.
- d) Las duas ultimas bogas dueigien cuntener diversas scartiras tudestgas en divers manuscrets e zuar bialas e beinscretas.“

Cheu füss ei aunc de mussar, tgei Sur G. M. Camenisch, Sur G. M. Durgiai, P. Beat Ludescher, P. Sigisbert Frisch ed auters han prestau per novs cudischs de scola, mo in ton havein nus gia mussau en lavurs de pli baul ed auter vegn a suondar en in auter connex.

B. Scola e lungatg romontsch; cuors de repetiziun.

Ell'introducziun de quest studi hai jeu mussau si che la scola cantonala catolica a Mustér sedevi gronda breigia per in'adequata instrucziun romontscha. Quei plascheva denton buca pli ch'inton a certi politichers, che cartevan, il salvament de nies cantun schagi mo ella scola ed instrucziun tudestga. Perquei han ins gia baul empruau de vegnir culla scola cantonala catolica a Cuera, (secapescha aunc ord auters motivs!), per leu allura saver instruir ils novs mussaders mo en tudestg.

La Surselva catolica sedosta aschiditg ed aschibein sco ei va, mo 1842 ha la scola stuiu ceder ed ins ha translocau ella si s. Leci a Cuera, per allura 1850 vegnir fussionada cun la scola cantonala protestanta.

Gia duront che la scola er'aunc a Mustér, cudizzava la pressa grischuna e scheva, ins tegni memia cul romontsch ed emprendi memia pauc tudestg a Mustér. Sin talas invectivas rispunda il „Grischun Romontsch“ en in liung artechel, fagend valer clar e bein e perschuantamein, che nos affons romontschs stoppien haver buns scolasts romontschs ed emprender gl'emprem il lungatg mumma, avon che semetter vid lungatgs jasters. E pertenent il tudestg, apostrofescha il Gr. R. sco suonda: „Sin quei respondin nus cun

decisiva perschuasiun, che la giuventetgna romontscha empen meglier il lungatg tudestg a Mustér, nua ch'ella survegn grammatical instrucziun, che a Cuera, nua ch'ella ei tudi en contact cun il lungatg „zwick dil Pleun“, in mischedau tudestg e romontsch, ni cun il lungatg inperscrutabel da Surses...“ (Mira: Il G. R. nr. 47, p. 185. 1837.)

Tut sedustar ha gidau nuot; la partida liberala leva haver la scola a Cuera, per cheutras in di fusionar ella pli levamein culla scola cantonalista protestanta, ch'ei allura, cun agid de politichers catolics, era reussiu! Quels 8 onns, che la scola cantonalista catolica ei stada a s. Leci, ha quella prestau nuot e meins che nuot pil romontsch! Anzi, aunc combatiu quel; mo era la scola fusionada ha emblidau il romontsch e sia cultivaziun, entochen che prof. Bühler ei buca vegnius cun siu „lungatg fusionau“, ch'era — per ventira — mo facultativs!

Far beffas cul romontsch era trumf de quei temps. Mo in exempl ordia biars: 1848 han dus uestgs de Sursaissa, J. P. Mirer, uestg de S. Gagl, e Henni, uestg de Milcauwic, America, fatg viseta si Cuort e cun quella caschun han ils scolars della scola cant. cat., dau pliras producziuns en honour dils dus Monsignurs, sco era per mussar, tgei ch'els hagien empriu e tgei ideals els cultiveschien. „Il pli grond applaus deigi haver survegni ina satira sul Romontsch tudestgau, portau avon per l'emprema gada en romontsch. Munconza de plaz a nus lubescha buca de schar stampar quella canzun en extenso, perquei secuntentein nus mo cun dir, ch'ella — suenter haver satiricamein mussau si, ch'in sappi en romontsch gnanc patertgar numdir educar, e che tut tgi che vegli far pretensiun sin civilisaziun e vegli vegni alzaus e promovius, stoppi necessariamein saver tschintschar tudestg ect. — siari sco suonda:

Tgi che sa ne vul buca plidar tudestg, po allura willkürlich
Manizar denteren ungeniert expressiuns ded in'autra Mundart,
Gl' ei der Ton e la moda dil temps, ed il Zeitgeist anfla natürliche
D' era far il Vermischen cun caussas diversas per bun'u malart!
Tal lungatg ei quei buc zatgei prächtig?
Tgei ei also bein pli vernünftig,
Che star vid il sura Vorschlag?
Il beschliessen duess far il Bundstag.“
(Mira: Il Romonsch, nr. 26, p. 108, 1848.)

Aschi stev'ei „sisum“ dal temps che Pl. Bisquolm componeva sez ses cu-dischs de scola, e ch'el, cun aunc enzaconts auters buns mussaders romontschs, han entschiet a pretendre pli resolutamein buns cu-dischs romontschs de scola per las scolas dellas Part sura. Tut respect de quels paucs pioniers della scola romontscha, che han giu la curascha de batter il bien combat — era sch'il success per lur breigias ei sefatgs valer pér pli tard. El combat ed el sforz schai la forza ed il sforz tiel bien ei buns! Quei vesein nus gia 10 onns pli tard, dal temps ch'il „Grischun“ de prof. Bühler, prof. Sgier e

---

prof. Nuth, treis meriteivels sursilvans, han dau l'entschatta alla emprema renaschientscha romontscha!

In grond progress en quei senn, eis ei era stau, ch'il Cussegli d'educaziun ei vegnius sfurzaus d'endrizar da quei temps „cuors de repetiziun per scolasts romontschs,“ che vegnevan dai mintgamai 6—7 jamnas ad onn per romontsch; a Cuera dals professers: Nuth, Sgier, Caminada e Bühler; silla Cadi da P. Baseli Carigiet, che punctuava oravon tut l'instrucziun el lungatg romontsch. (Mira: Il Grischun, 1859, nr. 22, nr. 36 etc.)

C. Sias relaziuns cul departement d'educaziun.

Encunaschents lunschentuorn per in bien mussader e per ses buns studis, ch'el veva giu a Mustér, ha Remigius Scarpattetti, secret ad el per commissiun dil Landrechter en uffeci, ch'el sappi vegnir professer alla scola cantonalala cat. a S. Leci, sch'el vegli. Sur G. M. Camenisch ha discussegliau ad el de far quei e pudiu tener anavos, ch'el ei restaus scolast a Surrein-Sumvitg. (Mira: Brev dils 16 d'oct. 1844, en possess de Ben. Bundi, Disla)

1851 il december, vegn Pl. B. suppliccaus dalla „Commissiun de scola dil cantun Grischun“, de dar plaid e cussegli, pertenent la reorganisaziun dil seminari de scolasts ded omisduas confessiuns. (Mira: Brev dils 10 de dec. 1851 en posses de B. B., D.)

Sin quella honorifica damonda ha el luvrau ora in stupent project, ch'ei vegnius ludaus publicamein ed engraziaus officialmein dal departement d'educaziun, sco era dalla Commissiun de scola dil cantun Grischun (Mira: Brev dils 28 de fen. 1852, secreta dal secetari H. Thürr; en possess de B. B., D.) Suenter la fusiuon dellas duas scolas cantonalas (1850), pretendeva la lescha, ch'ils scolasts che vevan fatg lur seminari pli baul els seminaris confessio-nals, stoppien ir a Cuera e far examens, per vegnir ella medema categoria, sco quels dil seminari niev. Pl. B. serenda immediat a Cuera, ed obtengia ils 25 de sett. 1852 la nova patenta „sco scolast d'emprema classa,“ q. v. d. la megliera patenta. (Mira: Orig. ella bibl. rom. M.)

Quei medem onn vegn la piazza d'inspectur pil Rein anterius messa en libra concurrenza. Pl. B. s'annunzia, essend el in dils pli capavels mussaders de quei circuit, sco era per motiv ch'el veva las meglieras referenzas. Elegius vegn denton prof. Pl. Condrau. La communicaziun de quell'elecziun ei fetg interessanta e de gronda creanza ed amicabladad: Els sappien beinuonda, ch'el (Pl. B.) vessi cumpleniu bein ed endretg la missiun d'inspectur de scola, aschibein sco tgi ch'ei füssi, mo ei seigi era bien, ch'ei detti buns scolasts o silla tiara! (Mira: Brev dil dep. d'educ. Dr. Rascher, dils 11 de nov. 1852; en possess de B. B., D.)

Denter auters bials success, ch'el ha giu culla regenza pertenent ils cudischs romontschs de scola, lein nus numnar mo aunc in; igl ei in che ha fatg ad el ed alla conferenza de scolasts della Cadi immens plascher. — Anno 1849 veva el numnadamein fatg in'instanza tiel dep. per in niev cud. de leger,

per il secund scalem de scola; lu era per ina Bibla catolica, V. e N. Testament; per ina grammatica romontscha-tudestga; per in cud. de cant ed in cud. de quen. — Ils 3 de matg, 1849 survegn el risposta, che ei vegni a vegrir procurau per quei ch'el e ses collegas instanzieschien, deno per in cud. de cant ed in cud. de quens: quels sappi la regenza pil mument buca procurar. (Mira: Brev da Dr. Rascher ed J. K. Tscharner, dils 3 de matg, 1849).

Cunbein che nos scolasts sursilvans han aunc stuiu spitgar enzaconts onns sigl empermess, sche cun tulenar e turnar a tulenar, eis ei alla finala tuttina reussiu — e franc negin che ha giu pli grond plascher che Pl. Bisquolm e ses scolars!

6. Cruschs e miserias

A. *Ord sia veta privata*

Il desideri della carezia
ei s' unfrir. Plaids de Pl. B.

Entochen 1848/49, ei Pl. Bisquolm staus sesents a Sumvitg, nua ch'el viveva en paisch e concordia cun ses geniturs e fargliuns. El ha aunc giu in frar, Gion Battesta Bisquolm, ch'ei medemamein vegnius scolast, e che ha era dau scola biars onns; il pli ditg a Sumvitg.

Anno 48 ni 49 ei Pl. B. maridaus cun Maria Barla Manetsch de Disla, Mustér, epi secasaus a Disla, nua ch'el ha viviu tochen la mort. Entuorn anno 50 eis el daventaus vischin de Mustér, tenor lescha, che deva als Svizzers il dretg de burgheis el liug de lur domizil.

Ils emprems onns, ch'el mava a dar scola, prendev' el la familia cun el; aschia per exempl en Tujetsch, nua che ses dus emprems affons ein naschi, sco era a Breil. A Sedrun stev'el en casa dil caplon, giusut! Ch'el ha era giu la familia a Breil, selai prender ord la notizia de siu diari: „Avrel ils 10 (1858) essan nus tuts serendi da Breil a Disla.“

Silsuenter eis el adina jus persuls a dar scola per las vischnauncas entuorn, ferton che la familia restava a Disla. El ha giu 9 affons, dals quals 4 ein morts pigns e treis auters ella vegliadetgna de 17, 18, e 28 onns! La mort de quels ha caschunau ad el gronda dolur e tristezia, sco ins sa prender quei ord ses diaris. Mo el ha purtau quellas unfrendas sc'in um. Vividas ein mo ina feglia Luisa ed ina Catrina Ludivina, ch'ein maridadas omisduas. Ludivina ei stada la mumma de Placi Bundi, p. m., biars onns president de vischnaunca de Mustér, in um de talents extraordinaris e de buna e stateivla memoria — e de ses fargliuns, ch'ein aunc oz sesents a Disla.

Cheu Disla veva Pl. B. in pign tener-casa, enzaconts prausets per la fom ed ina casetta per tetg. Da lezzas uras fuvan ils scolasts paupra glieud de miserias — sco jeu vegnel aunc a mussar — e perquei eis ei de capir, che era el cun sia gronda familia, ha stuiu far atras de tuttas sorts cruschs e miserias.

El ha pitiu sgarscheivel bia en sia liunga veta, mo el ei era daventaus cheutras in veritabel filosof dil pitir. Sur quei capetel prendel jeu ord ses interessants diaris: „Negin ha aunc viu la bellezia humana, sch'el ha buca viu ella el mument dil pitir. — Sin quest mund ei il pitir e suffrir pli ch'il guder; la crusch pli che la cruna. — Jeu sun in fegl de questa tiara, creaus per carezar e pitir. ect;“

El schevi savens si pils ses, cura ch'el veseva, co ei pitevan: „La vertid consista enten sedumignar sesez. Nossa veta ei fatga per far ord la miseria ina vertid. Ina sontga scheva: quei ch'ei de memia ei puccau! Ed jeu less agiunscher: il necessari ei la vertid, ei la forza morala digl entir carstgaun.“ Dal reminent fuv' el mussader cun tgierp ed olma, lu puranel ed en tut e dapertut in um pacific e de siu fatg.

B. Las pagas de tschels onns

„Cura che nus scolasts supplicavan per in' undreivla pagaglia, vegnevan nus retschevi scolas portas perschun (= freidamein!).“ Pl. B.

In dils pli trests capetels de nossa scola populara, ei senza dubi quel dellas pagas de scolast. Dapi la mesadad dil 18avel tschentaner, ch'ils caplons e plevons han calau els biars loghens de nossa tiara, ded els dar scola, sco ei vevan fatg quei tschentaners ora, ei lur missiun de mussaders ida vi sils „schuolmeisters“. Ils spirituals che devan scola da lezzas uras, vegnevan indemnisi per quella lavur ord fondos de caplanias ect. ect.; la pagaglia era mai gronda, mo havend els schiglioc in' existenza, fagevan ils biars quella lavur suren! Mo cur che la scola nova ei veginida introducida alla entschatta dil tschentaner vargau, han las vischnauncas buca saviu far auter, che plaun a plaun metter neu scolas e „pladir schuolmeister“. Ils emprems decennis della scola populara nova, deva ei fetg paucs scolasts studegiai; ils biars che devan scola lu, eran mo ina smiula meins tups ch'ils auters en vischnaunca, e perquei eis ei buca de sesmervigliar, sch'els vegnevan tractai, pertenent pagaglia, mo sco ils nursers e cavrers! Quei ha denton giu ina schliata consequenza pils scolasts scolai, ch'han dapi 1830 priu tier pli e pli. Denter quels dev'ei bia buns mussaders; pagai vegnevan ei denton mo sco lur collegas de pli baul, che vevan giu negina scola e negins cuosts, schebi ch'els — ils novs — stuevan ussa sededicar pli intensiv e pli liung temps alla scola.

Quellas relaziuns han secapescha era priu il muis a biars, che vessen magari giu plascher de sededicar alla clamada de scolast. Quei ha Sur G. M. Camenisch, nies pli capavel politicher sozial e cultural de tschei tschentaner, viu en immediat e perquei ha el gia anno 1834 instanziau tier la „Societad per meglieras scolas catolicas“, per meglieras q. v. d. undreivlas pagas, e per scolasts de studi e professiun, essend . . . „che fundaziuns de scolas, casas de scola, cudaschs de scola, tut quei survegn

pér lu sia valeta, la cruna, entras in bien scolast...“ e buns scolasts survegnien ins mo sch'ins paghi els gest ed endretg. (Mira Relaziun, 1835, p. 25 Red. dils 18 XII. 1834).

Mo ei leva nuota leu!

Per ina fuva la scola aunc entir- ed entratgamein caussa de vischnaunca; igl aschinumnau „Cussegl d'educaziun“ cantonal, che veva ina certa survigilonza sur las scolas ruralas, saveva bein admonir, mo buca cumandar! — Gia lu mavan ins tenor la parola: Tgi che paga cammonda! E perquei eis ei buca de sesmervigliar, sche las vischnauncas fagevan da quellas vards tgei che plascheva ad ellas!

De sesmervigliar eis ei medemamein buc, che las pagas de scolast ein stadas miserablas entochen ca 1870 e che las biaras vischnauncas spendevan per in signun ded alp, per l'alimentaziun d'in bien taur de raz, il dubel e treidubel della paga de scolast! Da l'autra vard dev'ei segiramein era enqual vischnaunca che veva veramein buc ils miets per salarisar undreivlamein in scolast.

Quei che pertegn la pagaglia, che Pl. Bisquolm ha giu ils emprems 20 onns de scola, hai jeu saviu metter ensemes il sequent maletg ord ses differents diaris e numerusas outras notizias: Naven da 1840—1860, ha el tratg en, summa summarum 6810 frs. paga per 20 onns scola! Quei fa intraglauter ina paga annuala de 340 frs. e sch'el vess buca dau circa 12 onns, enteifer quels 20 onns, aunc scola de stad denteren, sche fuss el strusch vegnius sin 200 frs. ad onn! Enteifer quels 20 onns variescha sia paga denter 51 e 350 frs. ad onn. Il meglier han pagau el las vischnauncas de Tujetsch, Breil, Vazsu e Trun (200—350). — Co el ei vegnius pagaus da 1860—1880, ei buca stau pusseivel d'erruir ord sias scartiras; mo el decuors de quels onns ein las pagas tuttina carschidas de quei plauet!

Essend che Pl. B. ha dau scola il bia ellas vischnauncas della Cadi, pudess ins forsa crer, che mo tier nus existevien aschi miserablas pagaglias! Quei ei tuttavia buc il cass! Ei regeva egl entir cantun la medema calamitad, sco la suondonta statistica muossa, ch'ei era en outras direcziuns fetg interessanta ed instructiva:

„Il sgr. directur dil seminari per scolasts, ha dacuort publicau interessantas notizias statisticas sur las scolas elementaras dil cantun Grischun. Tenor quella statistica ha il cantun Grischun 452 scolas publicas e 13 privatas. Quellas scolas ein frequentadas da 7 842 buozs e 7 401 buobas; pia total 15 243 scolars. Il diember dils scolasts ei: 469; en quels ein cumpri 10 spirituals e 17 scolastas. De quels scolasts ein mo 118 patentai e 93 admissionai.

Suenter confessiun e lungatg serepartan ils scolasts sco suonda: Scolasts reformai 293; catolics 177. Scolasts tudestgs 209; romontschs 199 e talians 61.

Salaris dils scolasts

1. Per dar 20—22 jamnas scola:

- a) Sut frs. 100 han 38 scolasts
- b) frs. 100—150 han 146 scolasts

- c) frs. 151—200 han 122 scolasts
- d) frs. 201—250 han 37 scolasts
- e) frs. 251—300 han 28 scolasts

2. Per dar 6—9 meins scola:

- f) frs. 301—350 han 14 scolasts
- g) frs. 351—400 han 6 scolasts
- h) frs. 401—450 han 3 scolasts

3. Per dar 7—10 meins scola:

- i) frs. 451—500 han 5 scolasts
- k) frs. 501—550 han 8 scolasts
- l) frs. 601—700 han 3 scolasts
- m) frs. 701—800 ha 1 scolast

4. Per dar gl' entir onn scola:

- n) frs. 801—900 han 2 scolasts
- o) frs. 1020—1500 han 8 scolasts

150 scolasts han delles vischnauncas era habitaziun; funs de vischnaunca han 11 de guder. In scolast ha spisa e quartier; la vestgadira dat Niessegner! Endisch van en roda a magliar.“ (Mira: Il Grischun, 1859, nr. 40)

Malgrad quellas miserablas pagas dev'ei aunc vischnauncas e magnats, che cartevan sontgamein, quei seigi pagunas!!! Mo dus exempels orda 20—30, ch'jeu hai rimnau: „In inserat della „Gasetta grischuna“, sescandelisescha buca senza raschun giud las pagaglias, che vegnan porschidas a buns scolasts. Per in salari de 170—175 frs. vegn ei publicamein dumandau scolasts, che stoppien esser en possess della patenta d'emprema classa! (Mira: il Grischun, nr. 33, 1861).

L'auter exempl! (Jeu vi, per buca far sguezia als habitonts de quella vischnaunca, e schar naven num e schlatteina.): „Tras in auter conclus vegn ei intenzionau de metter si spieghel al Cussegl grond della stad vargada. Sco encunaschent ha quella autoritad concludiu de pagar als scolasts silmeins 10 frs. ad jamna. De quellas pagunas vul il pievel nuota saver, el vul buca ch'ils scolasts daventien en 20 tochen 30 onns rehuns, sco quels e tschels speculants. Encunter quellas pagas dei ei vegnir protestau cun tutta forza — aschia eis ei concludiu. A ti „Grischun“, vi jeu dir tut discus, che quella protesta seigi oreifra estga per far proselitas tier il pievel encunter las supremas autoritads cantonalas. „(Mira: Il Gr. nr. 44., 1863)

In u l'auter dils lecturs pudess forsa tartgar: „Mo quellas pagas eran nuot auter che gestas, essend applicadas allas finanzas de lur temps!“

Gest quei ei buc il cass! Jeu possedel mussaments, ch'in fumegl de vaccas vegneva da lezzas uras sin ina paga de 120—150 frs. ad onn e leutier spisa e bubronda e dua pèra calzers. In bien signun vegneva tochen sin 100 frs. per treis meins e spisa e bubronda tier. In puranchel per miezvi, vendeva era en schliats onns tiers ed auters products per la summa de 400—450 frs. e veva lu aunc per el graun, truffels e schettas-carnpiertg. Il scolast encuntercomi, che stueva aunc ir en dunsenna e che veva a casa mo in pèr scrotas

prau e treis ga pli bia buccas che bratscha, sco Pl. Bisquolm per ex., gliez era in pauper cruci!

Tonpli ein quellas vischnauncas de lendar, che devan aunc undreivlas pagaglias a lur scolasts, era sch'ei restava al magister alla fin digl onn buca ton ch'el vess saviu francar ina brev. Denter quellas vischnauncas audan enzalconts onns, dal temps de Pl. Bisquolm, oravontut Tujetsch, Breil e Trun. Ils purs de Tujetsch han adina mess gronda peisa silla scola e buca meins era ils signurs de Breil.

Per documentar il sura detg, mettel jeu cheu il contract de scola de 1849 „serraus“ denter il Cussegl de scola ed il scolast Bisquolm. Quel ei el medem temps in interessant document per la scola de gliez temps ensumma:

„Denter ils suttascrets, numnadamein: il presid. e Cussegl de scola della lud. vischnaunca de Tujetsch d' ina vard e Lehrer (sic!) Placidus A. Bisquolm de Sumvitg de l' autra vard, ei sil di ded oz serraugiu in' entelgientscha ed accord sur dil schar far e sur dil supreder ina scola ella vischnaunca e vitg Sedrun, e zuar sco suonda:

1. Surpren Lehrer (sic!) Pl. Bisquolm de far scola el sura predetg vitg e vischnaunca ad in diember de 50—70 affons senza in auter agid.
2. De dar instrucziun als mats (giuvens carschi) in miez di per jamna.
3. D' instruir ina u duas gadas per jamna e zuar la sera duront igl unviern el cant pella baselgia.
4. De tener scola duront 3 onns ella sura vischnaunca e vitg; 10 meins per onn e tochen 6 uras de lecziun per di.
5. Tuttas dumengias, fiastas e firaus cummandai, sco era in auter miezdi (sco per vacanza dell' jamna) ein exceptuai de far scola.
6. Per indemnisiun per la sura instrucziun, paga e s' oblighescha il Cussegl de scola annualmein al Lehrer (sic!) Pl. Bisquolm:
  - a) 350 fl. scrivel treitschien e tschunconta renschs.
  - b) Loschamen -logi en casa de scola e lenna de cuschinari.
  - c) Ded esser libers de tuttas lavurs ed expensas communablas.
7. Ils dus meins de vacanza vegnan reparti sin ina vacanza della permavera ed ina digl atun. Il con ditg per liug, sco era cura ch'ella entscheiva e finescha, vegn mintga gada destinau e sentelgiu dil Cussegl de scola e dal Lehrer (sic!).
8. Sur dils materials, ch' ein de duvrar tiellas lecziuns en scola, sur dils cons dils objects, e con lunsch quels dueigien vegnir doci, deigi adina vegnir s' entelgiu denter il Cussegl de scola ed il Lehrer (sic!).
9. Tuts cass de malentelgientscha denter las parts pervia de quest accord, deigien, buca savend vegnir perina denter ellas, vegnir fatgs ora definitivamein mo entras il sgr. inspectur de scola de nies district.
10. Sur della sura entelgientscha ei vegniu scret dus medem plidonts originals, de medema scartira e maun, e da mintga part dau in, suttasrets dallas parts cun agen maun.

Il Cussegl de scola, en num de quel:
e Pl. Bisquolm, Lehrer.

Tujetsch, ils 23 de sett. 1849.“ (Original en posses de B. B., D.)

A Breil haveva Pl. B. il bien, ch' ils Signurs de Latour tenevan adina cun el e promovevan tut pusseivel progress per la scola, era encunter veglia de certins, ch' eran ualti maldulai enviers il scolast! — Sedrun e Breil ein stai

ils dus loghens, nua ch'el ha dau il pli bugen scola e cul meglier success! Pertenent Trun ei oravon tut „il quen de scola“ interessants e perquei suondi quel cheu:

„Quen de scola pigl onn 1856, Trun

Pagaglia marcadada culs „Schuelmeisters“:

a) Oberlehrer (sic!) Bisquolm	frs. 220.—
b) Unterlehrer (sic!) Cagienard	frs. 100.—
c) Contribuziun per 150 masiras latg	frs. 22.50
	frs. 342.50

Quei quen dueigi vegin pagaus sco suonda:

Dalla cassa en tut frs. 100	frs. 94.74
Benefeci spitgaus	frs. 20.—
Contribuziun voluntaria	frs. 20.—
Per 22 scolars paupers à 1.50	frs. 35.—
Per 16 curtaunas graun	frs. 21.76
Contribuziun dils scolars	frs. 151.—
Total adual	frs. 342.50“

Scolars veva Bisquolm quei onn 73 en scola a Trun! (Mira: mscr. en possess de B. B. D.)

Survegnend talas pagas, capin nus, sche Pl. B. scriva ina gada en siu diari: „Encurir in scolast cun in' undreivla paga, ei pli grev ch'encurir ina guila ord in ladretsch fein!“ — Ed en in auter liug hai jeu legiu: „Schebi che nus scolasts gudignein buca l'aua che nus buin, sche vul tuttina negin de nus far il de Laus, per obtener meglieras pagas!“

Regend tier nus talas relaziuns pertenent la paga de scolast, eis ei buca de sesmervigliar, sche nos megliers scolasts, fagevan il fagot, scurlavan la purla giud lur solas-calzer ed emigravan giu la Bassa, nua che buns scolasts eran fetg tschercai da gliez temps e nua ch'els vegnevan era pagai undreivlamein! Per sminuir quella perniziusa emigrazion per nossas contradas e lur scolas, han ins applicau da tuttas sorts remedis.

In dils megliers miets ei stau, ch' il departement d'educaziun deva stipendis ad inteligents seminarists, e ch' el obligava silsuenter quels de dar 8 onns scola in suenter l'auter el cantun, ni turnar ils stipendis retscharts.

Era ils corps confessionals sustenevan ils scolasts ton sco ei savevan, schi-bein la „Synoda retica“, sco era il „Corpus cat.“! Aschia legal jeu per ex. ord igl „Amitg dil Pievel“ de 1851: „Milsanavon ha la commissiun catolica concludiu d' applicar annualmein 200 fl. per susteniment dellas scolas ruralas catolicas. Quei import vegin buc applicaus vid fondos, sonder per augmentaziun dils salaris de scolasts.“ (Mira: A. d. P. nr. 52, 1851, p. 207) Plaunsiu ha era il cantun buca saviu far cun auter e sustener empau ils scolasts, ch'eran pagai memia miserabel. Sin fundament de buns attestats de lur operar e d'in attestat de grond basegns economic, survegnevan ei

enqual subvenziun da Cuera anô. „Scolasts che han in salari de varga 600 frs. han era uonn buca saviu vegnir risguardai tier quellas subvenziuns cantonalas.“ (Mira: II Gr., 1861, nr. 20)

Era cun agid de premis per bunas prestaziuns en scola, vegnev' ei emprau de retener ils buns scolasts ella tiara. Aschia survegn per ex. era Pl. B. 40 fl. premi, per la stupenta scola ch'el hagi giu a Vazsu (1843) e leutier aunc il flatus aspect de saver vegnir en cuort a Cuera sco scolast. (Mira: Brev da E. Klinghard, screta ils 22 IV 1843, a Pl. B.; en possess de B. B. D.) Anno 1848 obtegn Pl. Bisquolm dalla „Commissiun de scola populara dil cantun Grischun“, ina liunga brev d'engraziament e renconuschientscha per sias stupentas prestaziuns sco scolast, sco ins sappi prender quei ord tuts ils rapports digl inspectur ed ord quels d'autras autoritads“. Els sperien ch'el stetti fideivels a sia clamada e resti ella tiara per bien e pro de nossa scola populara! Per enzenna de rencunaschientscha obtegni el cheutier ina gratificaziun de 50 fl. „In der angenehmen Erwartung, dass Sie auch fürderhin mit gleichem Fleisse die erworbenen schönen Kenntnisse u. Lehrgaben dem Schulwesen unseres Kantons widmen werden, wünschen wir Ihnen hiezu den Segen des Allerhöchsten, und empfehlen Sie samt uns in seine Gnädige Obhut. — Der Pres. G. Buol. Der Aktuar J. K. v. Tscharner.“ (Mira: Brev dils 6 de mars 1848; en poss. de B. B. D.)

Entras conclus dil Cussegl grond d'anno 1866, eis ei vegniu fundau ina „Cassa d'agid pils scolasts dellas scolas ruralas dil cantun Grischun“. — Dapi quei onn ha era Pl. B. pagau annualmein 5 frs. contribuziun e suenter haver cumpleniu siu 60avel onn, obteniu ina renta annuala de 25 frs.

Cheu lessan nus era buca tralaschar de far attents sil grond sustegn ideal e moral, che vegneva daus quels onns de cruschs e miserias pils scolasts, entras nos organs romontschs: la „Gas. Rom.“ de prof. Pl. Condrau, biars onns inspectur de scola, sco era dal „Grischun“ e dalla „Ligia Grischa“, cun lur stupents redacturs; tut umens studegiai e de fina cultura, sco per ex. prof. Bühler, prof. Sgier, prof. Nuth, prof. Disch, Caspar Decurtins ed Alexander Balletta.

Lur gronds, e tochen ussa ton sco nunencunaschents merets per la scola populara de nies pievel romontsch, meriatassen in pli liung capetel, mo nies spazi ei restrinschius!

(Jeu hai denton el senn de scriver in di, sch'ei dat temps e peda, l' historia della scola populara romontscha, pil qual studi jeu hai gia rimnau in grond material!)

C. Intrigas e malemperneivladads de tuttas sorts

Las miserablas pagas, fuss aunc stau ina, mo ils buns scolasts de gliez temps vevan aunc autras, ch'eran aunc pli grevas e malemperneivlas! Ina havein nus gia allegau sisu, numnadamein la maltschecadad de certs geniturs enviers

il scolast! Tier quellas existevan aunc las intrigas de „buns“ collegas e de politicasters dellas caglias. La gronda malsogna de quei temps fuva: che certi sabiuts, che vevan mai viu in seminari de scolasts, numdir giu pli bia scola, che quella de vischnaunca, sedeclaravan da sesez anô per scolasts! Quels tals mavan sin vischnaunca, cura ch'ei fuva d'eleger scolast e s'offrevan a quella, fagend figura de far in'ovra patriotica e sociala, cun sepladir sco „schuolmeisters“ per miez pli bienmarcau, ch' ils scolasts studegai e patentai. E beinenqual vischnaunca, che mirava pli fetg sil rap che sin lur giuventetgna de scola, honoravan quei spert de sacrifici contadad e pladevan il preziao vischin e cumpar la mustga, cul nobel sentiment d'era haver fatg ina bun' ovra, e leutier aunc spargnau ils cutrins della cumar Castgina (= cassa de vischnaunca!). Era Placi Bisquolm ei staus pliras gadas l'unfrenda de talas machinaziuns, intrigas e bravuras democraticas! Mo in exempl ord in entir tschupel!

1853, ils 25 de settember, scriva Sur Josef Antoni Durgiai, plevon de Sedrun (1846—1863) a siu car amitg e scolast dils treis onns vargai: „Car amitg! Ils rampins han triumfau! Sgr. N. N. ha marcadau sin vischnaunca cun N., il qual fa la scola de Sedrun per 100 fl. A Rueras ei N. per 77 fl. Quei pia per Vies secuntener, pli forsa cun in'autra caschun. Miu cordial salid . . .“ (Mira: Brev en possess de B. B. D.)

Quella nova ha fatg a Pl. B. in grond mal, essend ch'el deva fetg bugen scola a Sedrun e veva leu era las meglieras relaziuns cugl augsegner, culs affons e geniturs.

Buca meins contristaus eis el staus, survegnend ina semigionta brev giu da Breil, nua ch'el steva bugen, essend adina sustenius e favorius dals Signurs de Latour, che vevan grond quitaue per ina buna scola de vischnaunca. Mo in cuort passus era ord questa brev: „Breil, ils 14 d'october 1861. Stimau amitg! Silla brev de sgr. Assistent Caduff termettel jeu a Vus immediat cun retur de posta il beinmeritau attestat pils onns, che Vus haveies surviu sco bien scolast, a Breil. — Ei encrescha a negin pli ch'a mi d'haver piars Vus! Dasperas pos jeu aber era cuir, che Vus haveies en Vossa clamada en in auter liug pli emperneivels dis ch'a Breil! . . . Vies adina affeczionau amitg, Seb. Darms, farrer.“ (Brev en pos. de B. B. D.) — Cun quei fa ei! Nus stuein denton aunc dir clar e bein, che las relaziuns de siu temps: las intrigas de certi collegas, la politica de picas, las miserablas finanzas ed auters quitaus e discumets, han fatg ordad el in veritabel scolast ambulont. El ha — en quels 34—35 onns, ch'el ei staus scolast — dau scola en 14 differentas vischnauncas ni vischinadis; en 20 differentas stivas de scola; ed ei staus en 16 cuosts! Enteifer quei temps ha el giu 8 differents inspecturs de scola (Sur canoni Gieriet, sgr. Bundspres. Peterelli, Sur Capeder, Sur canoni Berther, sgr. Mistral Arpagaus, Sur Stiefenhofer, prof. Pl. Condrau e prof. Disch); e scolars ha el giu varga 1000, aschia ch'el encunascheva ualti tut las cavazzas della Cadi ed aunc ina bufatga partida ordeifer la purteglia de quella.

7. Encunter sera de sia veta

A. Suglegl e brentinas

Stentusa lavur, grondas malemperneivladads, negin engrazi e miserabla paga: quei tut stuess mazzar il pli ferm um silla liunga, sch'el vess buca certas pissiuns, ideals e plaschers ed il senn per l'unfrenda, che tegnan el sul'aua vil! Tier scolast Placi Bisquolm ei quei stau il cass ed en in aschi ault grad, sco forsa tiels pli paucs de ses collegas. El veva pissiuns e las pissiuns, cura ch'ei tilan ensi enstagl engiu, ein las pli fideivlas amitgas della veta. Ina de quellas amitgas, la pli cara de tuttas, havein nus gia empriu d'enconuscher: la scola ed ils affons. El veva franc buca la paga decidiu de vegnir scolast! Tuttavia buc! Sulettamein la carezia pils affons, quella sbrenzla dell'amur divina!

In'autra amitga, che fagev' emblidar el tuttas' adversitads della veta, fuva la musica, in'amitga fideivla ch'ha cumpignau el tochen els otgonta.

Sunar las orglas e mussar de cantar, ei stau la secund'occupaziun de sia veta; in'occupaziun cara e mureivla. El ei staus in bien organist e directer de cant ed era fetg tschercaus sco scolast è per quei motiv. Per el era tutta veta musica; musica era il lungatg de siu cor ed il puls de si'olma. Ed il cant era per el l'olma della musica. — Dapertut nua ch'el ei staus, ha el sunau las orglas e dirigiu il cant. E la sera de sia veta ha el sunau aunc biars onns l'orgla veglia de S. Gions a Mustér — entochen ch'ins ha baghegiau ina nova, epi dau d'entelir a el, che quella seigi buca „per de quels de tschels onns“... e quei ha bunamein rut il cor ad el. Mo el ha purtau l'unfrenda!

Il cant era ad el buca meins cars; quei muossan ils manuscrets de notas e canzuns, ch'ein aunc avon maun:

1. 1845 ha el transponiu ina partida canzuns tudestgas en romontsch e mes quellas sut la melodia tudestga, tenor la theoria de Fr. Silcher: Kurz gefasste Gesanglehre für Volksschule und Singchöre. Tübingen (1845) Mscr. NB. Da quei temps eran nos componists romontschs buc aunc naschi!

2. Duas messas romontschas, nr. II e nr. V, scretas da siu maun. La composiziun vegn denton strusch ad esser dad el?

3. Zaconts carnets: Canzuns romontschas popularas. Mo il text, e scretas dad el. NB. Sco ses beadis a Disla raquentan, fageva el era sez enqual poesia e cantava lu quellas tenor melodias encunaschentas.

4. Da siu maun exista era in cudischet cun notas, per mussar de sunar las orglas. — In'autra bun'amitga, che ha cumpignau el naven dals onns de scola entochen els otgonta e ch'ei mai vegnida malfideivla, ei stada la lectura.

P. Baseli Berther p. m., ha detg ina gada a mi: „De tuts ils scolasts, ch'jeu enconuschel, giuvens e vegls, ei Placi Bisquolm staus il sulet, che ha veramein possediu ina biblioteca, ch'ins astga numnar gronda e biala. El possedeva ina collecziun completta dell'entira litteratura sursilvana dil 18avel e 19avel tschentaner, sco era la schurnalistica sursilvana, entira ed entratga. Enviers mei e nossa biblioteca romontscha en claustra, eis el staus nobels

e generus, essend ch'el ha gidau a stupar ora cun sias gassetas e cudasch las luccas, che nus vevan aunc tscheu e leu pertenent la litt. surs.“

„El ha purtau ina gronda unfrenda, cun regalar a mi tonta litteratura, pertgei ch'el era inamuraus els cudasch, aunc pir che ti ed jeu.“

Placi Bisquolm saveva mo memia bein, ch'in scolast — e sch'el vev' era fatg ina buna patenta — astgi mai secuntentar mo cun quei ch'el hagi empriu ils onns dil seminari! „Gest il scolast, di el en in de ses diaris, ei obligaus en conscienza de senutrir cul meglier nutriment spirtal, ni ch'el vegn de méfa e siu operar daventa pli e pli mecanics!“

Perquei motiv purtav'el — il pauper scolast de tschels onns — grondas unfrendas per buns cudasch ed animava era ses collegas de far il medem!

Tenor in „rodel de cudasch legi“, digl onn 1853, san ins prender, ch'el legevi 50—60 ovras ad onn, senza quintar ils bials cudasch, ch'el veva en si' atgna biblioteca. Gia entuorn 1850 cunteneva sia biblioteca tenor in siu „Verzeichnis gesamter Bücher, die ich P. A. Bisquolm v. Somvix gegenwärtig besitze“, circa 150 differents cudasch, de cuntegn pedagogic, historic, cultur-historic, metodic, religius etc. etc.

Dasperas hai jeu saviu constatar, ch'el fageva il pli grond diever dell' aschijnnumada „Biblioteca de scolasts“, sco era della biblioteca claustral. Jeu crei ualvess, ch'ei detti oz scolasts, che legien e studegien pli bia che quei che Pl. B. ha legiu „tschels onns“! —

Ed ussa che nus savein aunc tgei miserabla pagaglia el veva e compareglia quella culs „bazs“ e culs „renschs“, ch'el scriva tscheu e leu tier quei e tschei cudasch el rodel de sia biblioteca, sche san ins far nuot auter, che admirar las grondas unfrendas, ch'el ha purtau per s'instruir e s'educar vinavon. In' autra scoperta ha fatg a mi aunc pli grond plascher! Possedend la „bibliografia della biblioteca de Sur G. M. Camenisch,“ plevon a Surrein, hai jeu entras comparegliazion de quella culs „cudasch legi“ de Pl. B., saviu constatar e seperschuader, ch'el steva ferm sut l'influenza de quei spiritus rector e meglier menader, che nus havein giu sill Cadi ell'emprema mesada de tschei tschentaner. Igl ei mo donn e puccau, che Sur Camecnish ha giu mo aunc treis de quels tips sco Bisquolm sut sias alas: ils dus scolasts Deplazes de Surrein e scolast Caminada. Da l'autra vard ston ins era deplorar, che Sur Camenisch ei morts bia memia baul (1847); denton quei ch'el ha aunc saviu dar a quels giuvens scolasts sin lur via de spinas, ei restau ed ha fritgau.

Pl. Bisquolm vev' era la rutina de leger cun fretg; el legeva mai senza haber in rispli enta maun! Ed il meglier giurist, che nus havein oz en Surselva, ha raquintau a mi la sequenta intressanta anecdota: — „Pl. Biscuolm de Disla ei staus il sulet professer, ch'jeu hai giu! — Gie, sche co pia? — Fetg lev de declarar! Jeu erel returnaus dagl emprem semester e mavel in di de vacanza da S. Placi ora a spass. Cheu entaupel jeu ora sur Disla

---

il scolast Pl. Bisquolm; el s'interessescha de mes studis ed havend enderschiu, ch' jeu hagi ni udiu ni capiu in soli sulet de mes professers, fa el siper mei: „Mo buca sestermentar pervia de quei; igl udir ei la finfinala buc il principal per vos studis; il principal ei saver leger endretg!“ E sin quei ha el dau a mi ina lecziun sur dil leger, ch' jeu hai adina suandau, e perquei astgel jeu dir cun tutta raschun: Il scolast Placi Bisquolm ei staus il sulet professer, ch' jeu hai udiu.“

En quei grau veva Pl. Bisquolm fatg las meglieras experientschas en 35 onns dar scola e perquei capin nus, sch'el cusseglia a ses collegas pli giuvens en siu davos referat, ch'el ha giu ella conferenza: „Duront las uras libras e dis de vacanza, legi, legi bia, legi buns cudischs.“ Ed el medem referat cusseglia el era de far leger bia ils scolars: „Jeu hai observau e sundel era perschuadius, ch'il leger ei il principal object dell'instrucziun ed ord il qual ei sa vegnir fatg ils principals exercezis educativs; el ei quel ch'instruescha il carstgaun il meglier!“

B. Encunter casa

Sulettamein l'unfrenda fa ferm
e renda la victoria! Plaids de Pl. B.

La sera de sia veta ei stada sco ina biala sera d'atun, cura ch'il sulegl va bials da rendiu, envidond la pézza sco las candeilas d'in altar.

Anno 1880/81 ha el calau de dar scola e cheutras purtau la pli gronda unfreenda de sia veta, pertgei ch'el era oravontut scolast, scolast cun tgierp ed olma! Sia veta fuva stada nuot auter, ch'ina via sulada da sacrificis ed unfrendas e perquei ha el giu la forza d'era purtar questa pli gronda unfreenda! Avon 50—60 onns eis ei vegniu meglier cullas pagas de scolast e quei ei stau la caschun che bia pli bia giuvens sesentevan clamai per quella clamada. La consequenza de quei ei stau, che ils scolasts vegls, „quels de tschels onns“, vegnevan buca pli elegi, ni mavan sez, avon che schar better giudora. Era Pl. Bisquolm leva buc esser denter ils morts, ch'ins vegn buca de satrar, ed ha perquei saviu, ch'ei seigi ded ira, aschiditg ch'ins seigi aunc vivs.

Dapi lu ha el viviu aunc pli tgeu e retratg, che tochen dacheu. Ses beadis, ses cudischs e ses praus fuvan siu mund e siu parvis.

Ils davos onns de sia veta, ha el aunc piars la vesida, ed aschia giu la caschun, de purtar era quella grond' unfreenda e bandunar ses pli fideivels amitgs: ils cudischs.

Ord ses numerus ed interessants diaris, san ins prender, che sia veta ei stada ina ferm'allianza denter la lavur e l'oraziun. E per quel che ura e lavura, sa ei ira ella veta empau sco ei vul, falida ei ina tala veta mai! Placi Bisquolm ei staus in bien um de Diu e dil mund e perquei ha el meritaum, che nus havein tratg el ord l'umbriva dell'emblidonza e tschentau el el sulegl della regurdientscha.

Ils 7 de settember 1904 ei Pl. Bisquolm morts ella vegliadetgna de 85 onns e cun el han ins satrau la pli intressanta historia „d' in scolast de tschels onns!“ — Ha quest studi pudiu far levar si da mort en veta in emblidau e siu temps, sch'ei nies scopo cuntenschius!

Fontaunas per quest studi:

1. La biblioteca de scolast Pl. Bisquolm p. m. e sias numerosas brevs e manuscrets. —
  2. Plirs manuscrets ord la bibl. rom. Mustér. 3. Il grond material ch'jeu mez hai rimnau cheu ils davos 10 onns, per forsa scriver in di: l' historia della scola populara romontscha! Sincer e cordial engraziament a rev. P. Ursicin Simeon per las scartiras ord la bibl. rom. Mustér, sco era a sgr. Ben. Bundi ed a Barla Riedi-Bundi, per lur reha tradiziun e per las numerosas scartiras, ch' els han mes cun plascher a mia disposiziun!
-

Nos maletgs

Ils prezai lecturs dil Glogn vegnan certamein ad haver grond plascher, constatond els la reha e biala illustraziun de questa 13avla annada.

Quei havein nus oravon tut d'engraziar alla Casa Editura Moriz Maggi, artavels, Glion, che ha sedau tutta breigia d'undrar nies lungatg romontsch nazional entras ina biala, e da pugn de vesta artistica, buna illustraziun. Quei fatg ei tonpli digns de vegnir punctaus, essend ch'il Glogn ha mai giu la benedicziun pecuniara da surengiu.

Nus stein sin nossas atgnas solas-pei ed essan loschs de quei. Ed ei para era, che certs privats han respect e plascher vid quei secuntener, essend ch'els contribueschan cun sincera legria a nies Glogn, cura ch'ei retracta de regalar dessegn e maletgs originals per gidar ad illustrar ed embellir quel.

Jeu nummel cheu oravun tut la biala illustraziun della lavur: Sur G. M. A. Durgiai 1811—1869, per la quala ils parents dil grond augsegner, Sgr. Benedetg Durgiai e familia, Cuera, han contribuiu 4 stupents maletgs, che dattan alla lavur in colorit tut agen ed ina valeta speziala. Sincer engraziament persuenter! — Era a Sgr. Gieri Casura, Glion, igl encunaschent genealog sursilvan, in cordial Dieus paghi, per il bein-reussiu dessegn dell'arma Durgiai. —